

სამეურნეო ყოფის ისტორიისათვის ტაო-კლარჯეთში: მესაქონლეობა და მესაქონლეთა ტრადიციული კულტურა

ნუგზარ მგელაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
nugzar.mgeladze@bsu.edu.ge

თურქეთში მდინარე ჭოროხის აუზში მდებარე ისტორიული ქართული პროვინციების – ტაოსა და კლარჯეთის მეურნეობის ტრადიციული ფორმები ჭოროხის აუზის სხვა ქართულ თემებთან ერთად მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე იქმნებოდა, ამასთან, წარმოშობისა და განვითარების რიგი თავისებურებით ხასიათდებოდა და დანარჩენ კულტურულ ტრადიციებთან შესაბამისობაში ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოთიც განისაზღვრებოდა. კაცობრიობის ისტორიის გარიჟრაჟზე ცხოველთა მოშინაურებამ ადამიანის სამეურნეო ცხოვრებასა და საზოგადოებრივ ყოფიერებაშიც ბევრი რამ შეცვალა. მათი მოშინაურებაც კონკრეტულ გარემო პირობებზე იყო დამოკიდებული და, შესაბამისად, სხვადასხვა გეოგრაფიულ არეალში იგი სხვადასხვა სახით მიმდინარეობდა, თუმცა ადამიანის ისტორიაში ამგვარი ეპოქალური გარდატეხა, ყველა შემთხვევაში, მიწათმოქმედების აღმოცენებასა და სოციალური ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლასთან პირდაპირ იყო დაკავშირებული. ბინადარი ცხოვრების პირობებშივე განვითარდა მესაქონლეობის დღეისათვის ცნობილი ფორმებიც. კავკასიისა და მცირე აზიის – ანატოლიის ტერიტორიაზე მიკვლეული ადრეული არქეოლოგიური არტეფაქტები, პალეოლოგიურ ფენებში მოშინაურებულ ცხოველთა პალეოზოოლოგიური და ოსტეო-როლოგიური მასალა, ასევე, გვიანდელი პერიოდის ისტორიულ-ეთნოლოგიური წყაროებიც უშუალოდ მიაჩვენებს აქ უძველესი ხანიდან მესაქონლეობის მაღალგანვითარებულ დონეზე.

ამ თვალთახედვიდანაც, ტაო-კლარჯეთის ტრადიციული სამეურნეო ყოფის შესწავლა მრავალმხრივ საინტერესოა, უპირველესად იმიტომ, რომ რეგიონში შემონახულია მეურნეობრივი კულტურის საკმაოდ არქაული არქიტექტონიკა, სამეურნეო კულტურის ძველი კულტურული პლასტები, რაც საყურადღებოა, ერთი მხრივ, მეურნეობის უნივერსალური ისტორიის ზოგადი საფეხურების აღსადგენად, ხოლო, მეორე მხრივ, ქართული მეურნეობის ისტორიის ცალკეული ეპიზოდის შესავსებად. ტაო-კლარჯეთმა ჩაკეტილი ხევების, პატრიარქალური ცხოვრების წესის, თვითკმარი ნატურალური მეურნეობისა და ტრადიციული შინამრეწველობის დიდი ხნის მანძილზე შენარჩუნების წყალობით, სამეურნეო კულტურის არაერთი ძირეული ელემენტი ეთნოგრაფიულ გარემოში დააკონსერვა, რომლის სავსე პირობებში კვლევა უთუოდ მრავალმხრივად შედეგების მომცემი იქნება. ამიტომ, ტაოელთა და კლარჯთა სამეურნეო კულტურის შესწავლის პროცესში, უპირველესად, ყურადღება უნდა მიექცეს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე ჩამოყალიბებულ მეურნეობის იმ ტრადიციულ ფორმებს, რომლებიც მომთაბარე მესაქონლეობის პირობებში საკვები ბაზის გამოყენების ოპტიმალურ ორგანიზაციას, საქონლის მაღალი პროდუქტული ჯიშების გამოყვანას, კერძოდ, წვრილფეხა და მსხვილფეხა საქონლის საჭიშე და სანაშენე საქმიანობას, რძის პროდუქტების დამზადებისა და მათი შენახვის ხერხებს, საქონლის დაავადებათა ხალხურ მკურნალობასა და სანიტარულ აკრძალვებს ითვალისწინებდა, რაც, თავის მხრივ, მესაქონლეობასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენათა მრავალფეროვნებასაც განაპირობებდა. თავისთავად, ეთნოლოგიისათვის საინტერესოა სქესობრივ-ასაკობრივი ნიშნით საქონლის დაყოფის, მესაქონლეობასთან და, ბუნებრივია, მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული შრომის ორგანიზაციის ფორმების შესწავლა, რძის პროდუქტების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის სოციალურ-კულტურული და ლინგვოკულტურული ანალიზი, მესაქონლეობის სამეურნეო-კულტურული და სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების, კერძოდ, საქონლით ვაჭრობისა და საქონელთან დაკავშირებული აღებ-მიცემობის დახასიათება, მითუმეტეს, რომ სამეურნეო ტრადიციებთან ერთად საჭიშე-სანაშენე საქმიანობა ეკონომიკურ გარემოსთან და საბაზრო ურთიერთობებთან იყო გაიგივებული. ცალკე თემაა კამეჩის, ცხენის, ვირის,

ჯორის მოშენების და მათი მოვლა-პატრონობის მრავალგვარი ფორმების კვლევაც.

ტაო-კლარჯეთში ცნობილი იყო მთა-ბარული როგორც მსხვილფეხა, ისე წვრილფეხა ალპური, საიალალო მესაქონლეობა, რომელიც ვერტიკალურ-ზონალურ ჭრილში იყო წარმოდგენილი, ასევე, გადარეკვითი, ალპური და მომთაბარული მესაქონლეობის ისეთი გარდამავალი სახეობა, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში „ტრანსჰუმანსეს“ სახელწოდებითაა ცნობილი და რომელიც ნომადური მესაქონლეობისაგან პრინციპულად განსხვავდებოდა (შამილაძე 1969: 21-22); (შამილაძე 1979: 45-47). ტრანსჰუმანსე, მთა-ბარული ჯოგური მესაქონლეობა, საქონლის ჯოგისა და მომვლელი პერსონალის საზამთრო, საგაზაფხულო, საზაფხულო და საშემოდგომო საძოვრებზე მოიალალეთა ერთობლივ მოძრაობას გულისხმობდა, რომლის დროსაც ძირითადი დასახლებები მხოლოდ სამეურნეო-ეკონომიკური და ორგანიზაციული გაძლოლის ფუნქციებს ასრულებდნენ, უფრო ზუსტად, მთა-ბარული მესაქონლეობის ეს ფორმა როგორც ალპური, ისე მომთაბარული მესაქონლეობის საკლასიფიკაციო ნიშნებით ხასიათდებოდა და მეურნეობის ამ ორ მიმართულებაში წარმოშობის თვალსაზრისით გარდამავალი ადგილი ეკავა. ამ დროს, ტრანსჰუმანსეს პრინციპით საზაფხულო და საზამთრო საძოვრებს შორის მუდმივად ადგილმონაცვლე საქონლის ჯოგი და მომვლელი პერსონალი მთავარ დასახლებასთან იყო დაკავშირებული, მაგრამ თუ ალპური, საიალალო და მთა-ბარული მეურნეობისას ეს კავშირი ტერიტორიულიც იყო, რამდენადაც საქონელი და მომვლელი პერსონალი ზამთრობით დასახლებებში ბრუნდებოდა და იქ რჩებოდა, ტრანსჰუმანსეს პირობებში იგი მხოლოდ ეკონომიკურ და ორგანიზაციულ სახეს ატარებდა, ე. ი. ტრანსჰუმანსეს ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები იყო საქონლის ჯოგისა და მომვლელი პერსონალის მუდმივი მოძრაობა საზამთრო, საგაზაფხულო-საშემოდგომო და საზაფხულო საძოვრებზე, რომლის დროსაც საქონლის მოვლა-პატრონობის წლიური ციკლიდან ტერიტორიულად გამორიცხულ ძირითად დასახლებებს მესაქონლეობის სამეურნეო-ეკონომიკური და ორგანიზაციული გაძლოლის ფუნქციები შენარჩუნებული ჰქონდათ (შამილაძე 1986: 17).

სწორედ ამ თვისებების გამო ტრანსჰუმანსე ალპურ და მომთაბარე მესაქონლეობის გარდამავალ საფეხურად მიიჩნევა. მთა-ბარული და ტრანსჰუმანსეს ტიპის მესაქონლეობა ჭოროხის აუზის თითქმის ყველა კუთხისათვის იყო ნიშანდობლივი, რომლის მახასიათებლებს მესაქონლეობის მომთაბარული ბუნება და მეურნეობის სიმბიოზი – მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების შერწყმული ხასიათი განაპირობებდა. ასეთი სიმბიოზი გეოგრაფიული ზონალობის შესაბამისად რომელიმე მათგანის – მესაქონლეობის ანდა მიწათმოქმედების პრიორიტეტული მდგომარეობით განისაზღვრებოდა: დაბლობებში მიწათმოქმედების წამყვანი როლით, ხოლო მაღალმთიანეთში – მესაქონლეობის (ჩიტაია 1947ა: 338); (ჩიტაია 1947ბ: 155).

ტაო-კლარჯეთშიც, საქართველოს სხვა კუთხეების მსგავსად, დროთა განმავლობაში, ტრანსჰუმანსეს ერთ-ერთი ნაირსახეობა თანმიმდევრულად ჩამოყალიბდა და ნახევრად მომთაბარული – საიალალო ტიპის მესაქონლეობაც წარმოიქმნა, რომელიც ბუნებრივ პირობებთან შესაბამისობაში ყველგან მიწათმოქმედებასთან იყო დაკავშირებული, კომპლექსში მესაქონლეობის ბარულ, ზეგნურსა და მთურ ეტაპს მოიცავდა და ორ თუ სამ საფეხურს აერთიანებდა ძირითადი, გარდამავალი და საზაფხულო სამოსახლოების, ე. წ. „აგარა“ სახით (მგელაძე 2018ა); (ტაო 2000: 286-293). ე. ი. ტაო-კლარჯეთში მესაქონლეობა მთა-ბარული ზონალობის პრინციპებზე იყო დაფუძნებული. მთა და ბაჰი აქ მთისა და ბარის კლასიკური გაგებით არ უნდა აღვიქვათ, რადგან გეოგრაფიული თვალსაზრისით ორივე ცნება მნიშვნელობით მთა იყო, ოღონდ ამ შემთხვევაში მთა, ვერტიკალური ზონალობის გათვალისწინებით, გაცილებით მაღალზე მდებარეობდა, ვიდრე ბარი.

საქართველოსა და, საერთოდ, კავკასიის ეთნოგრაფიულ ყოფაში, თითქმის ყველგან, საზაფხულო საძოვრები და ალპური მეურნეობა ტერმინ – „მთითაა“ წარმოდგენილი. აჭარაში მსგავს ადგილმდებარეობას თა (მთა), გურიაში – გიგვედა მთა, იმერეთში – მთა, სვანეთში – მიედხვაჰ, მთიულეთსა და გუდამაყარში – მთობა, თუშეთსა და ფშავში – მემთიუხი, ინგუშეთში – დამ (დოამ) ეწოდებოდა (შამილაძე 1968: 3); (ცაგარეიშვილი 1974: 32). ამიტომ, ბუნებრივია, ჭოროხის აუზის მთიან კუთხეებშიც, მაგალითად, მაღალმთიან აჭარაში, მეურნეობრივ საფეხურებთან შესაბამისობასა და

ვერტიკალურ განზომილებაში წარმოდგენილი ტერიტორიული სივრცის მთა-ბარად გააზრება ტაოს ანალოგიურად რომ ხდებოდა, რომელსაც შუალედური ზოლი – *ფეხა*, იგივე, ყიშლა ემატებოდა და მომთაბარეობაც ანუ მომთაფერდაობაც ვერტიკალურ ზონალობაში მონაცვლეობითი დაყოფის პრინციპს ექვემდებარებოდა. ის, რომ ტაო-კლარჯეთში თემის – ხევის ტიპის დასახლებათა ჯგუფის ცხოვრებისეული წლიური ციკლი სეზონურ დინამიკაზე იყო დაფუძნებული, რაც საზაფხულო და საზამთრო დასახლებებში მონაცვლეობით ბინადრობაში გამოიხატებოდა, უფრო ზუსტად, ესა თუ ის დასახლების სისტემა სეზონურად ორ საფეხურსა და, ზოგჯერ, სამ საფეხურსაც კი აერთიანებდა, მივყავართ დასკვნამდე, რომ ტაო-კლარჯეთში მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების შერწყმული – სიმბიოზური ფორმა განსაზღვრავდა დასახლების ტიპს, მის ფორმა-აგებულებას, სოფლის იერსახესა და სტრუქტურას, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების თავისებურებებს, შრომის ორგანიზაციის ფორმებს, რაც კონკრეტულ გარემო პირობებთან იყო შეგუებული და როგორც მესაქონლეობის, ისე მიწათმოქმედების ინტერესებს ითვალისწინებდა. ასე იყო ქოროხის აუზის სხვა კუთხეებშიც (შამილაძე 1964: 237).

ტაო-კლარჯეთის ბარში სახლეულები იზამთრებდნენ, ხოლო ზაფხულობით დროს ისეთ სოფლებში ატარებდნენ, სადაც პირუტყვის მოვლა იყო შესაძლებელი. ბევრგან ამ ორ მონაცვლეობით ზონას მთის საიალად დასახლებაც ემატებოდა, სადაც მესაქონლეები, ძირითადად, პირუტყვის მოვლა-პატრონობითა და რძის პროდუქციის დამზადებით იყვნენ დაკავებული. დასახლების ასეთ სისტემაში მეორე საზაფხულო სოფელი, თავდაპირველად, როგორც ჩანს, ყიშლური ტიპის სამოსახლოს წარმოადგენდა, რომელიც თანდათანობით სოფლის უბნად, ხოლო შემდეგ სოფლადაც კი იქცეოდა ხოლმე ისე, რომ იაილა მესამე ზონის ყველაზე მაღალ დასახლებად რჩებოდა, თუმცა იგი სამეურნეო საქმიანობის საწარმოებლად მაინც ნარჩუნდებოდა. ამდენად, აგაჩა, როგორც საზაფხულო სადგომი, დასახლებათა სამსაფეხურიან სისტემაში – მესამე საფეხურის დასახლებას წარმოადგენდა. მოსახლეობაში „აგარად“, ჩვეულებრივ, საზაფხულო სოფელი მოიხსენიებოდა (მგელაძე 2018ა); (მგელაძე 2018ბ: 107-109).

ცხოვრებისეულ ციკლში დასახლებათა სეზონურ საფეხურებად დანაწილების საუკეთესო ნიმუშს ბალხის დასახლების სისტემა, ბალხის ხევი – თემი, განსაკუთრებით, ბალხიბარის სეზონური დასახლება წარმოადგენს. აქაც, ამ დიდი სათემო დასახლების ცხოვრების წლიური ციკლი ზამთარ-ზაფხულ ერთმანეთს ენაცვლებოდა. ბაღი ზოგადი სახელწოდება იყო საკუთრივ ყველაზე მაღლა მდებარე ზემო ბალხისა და ქვემოთ მდებარე ბალხიბარისა. ზოგჯერ ისინი ზემო ბალხიბარისა და ქვემო ბალხიბარის სახით იწოდებოდნენ. ბალხიც ადრე ვერტიკალურ სივრცეში გაშლილი და გაფანტული დასახლებებით წარმოდგენილი თემის ტიპის დასახლება იყო.

ამ მხრივ საინტერესოა წოიბანის დასახლებაც, სადაც ისეთი ტოპონიმებიცაა შემონახული, რომლებიც სამიწათმოქმედო კულტურის გვერდით, მთა-ბარულ ცხოვრების წესს ასახავს, მაგალითად, *წოიბანი* და *ბეჩყანა* (*ბეჩკანა*). დასახლების ზემოთ ყიშლა-იაილებია. მოსახლეობა ზამთარში ბარის სოფელში – ბარის წოიში, ხოლო ზაფხულში იაილებისაკენ, ზედა წოიში ცხოვრობს. დასახლების სათემო არეალი ხევში იყო განფენილი. ბალხის თემის დასახლებათა მკვიდრნი ზამთარს ქვედა ზონაში – „ბარში“ ატარებდნენ. სოფლის ზემოთ სამი იაილა – *ნაფაჩახევი*, *ქედიყანა* და *ყვეჩეთი* იყო წარმოდგენილი. ერთი რესპონდენტი გვიყვებოდა: „აქ ზაფხულში ალთი (ექვსი თვე) – აი ვიყავით, ნისანში (აპრილში) აქ ვართ, ორინჯში (მეათე თვეს) მივდიოდით“. ჩვენი სხვა რესპონდენტის მონათხრობით, თემის მოსახლეობა „ზაფხულში ბალხაში ცხოვრობდით, ზამთარში კი – ბალხიბარში“ (ტაო 2020: 288). ამ საუბრებში კარგად ჩანს სეზონურ დასახლებათა ციკლში თვეების მიხედვით ბინადრობის ვადები. თემის იაილა – *ქედიყანა* იყო, თუმცა მოსახლეობას დღეს ქედიყანაში პირუტყვი აღარ აჰყავს და იქ არავინ აღარ ბინადრობს. ასეთივეა ბალხის დასახლებათა სისტემის სათავეში მოქცეული ქობაგის (ქობაქის) თემიც. როგორც ადგილობრივებმა მოგვითხრეს, მათ ორი იაილა ჰქონდათ – *აზიხანი* და *თემუზი*. ამათი წადევნებით ვრცელ ტერიტორიაზე კიდევ იყო საზაფხულო საძოვრები – *ქედიყანა*, *ნაფაჩახევი*, *საკენჭვანი*, *ყოჩეთი*.

ტაო-კლარჯეთში გამოვლენილი სავსე-ეთნოგრაფიული წყაროების საფუძველზე საბოლოოდ

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ტაოში მომთაბარეობა სამ საფეხურს: „ბარს“ – მუდმივ საცხოვრებელს, „მეზრეს“ – საგაზაფხულო და საშემოდგომო სადგომსა და „იალალს“ ანუ „აგარას“ – საზაფხულო სადგომს მოიცავდა. აქედან, „ბარი“ პირობითი ცნება იყო და შინაარსობრივად მის გეოგრაფიულ მნიშვნელობას ბოლომდე ვერ ასახავდა. ბარად იგი მეზრესთან და იაილასთან მიმართებაში განისაზღვრებოდა. რეალურად *მეზრე* ყიშლის მსგავსი საბინადრო იყო, ხოლო *იაილა* – საზაფხულო საცხოვრებელი და საძოვარი. სამივე სამომთაბარეო საფეხური ვერტიკალურ ზონალობას შეესაბამებოდა და წლის ოთხივე დეკადას აერთიანებდა. *მეზრე*, იგივე, *ყიშა*, დასახლების სახელწოდება იყო, ე. ი. ყიშლის აღმნიშვნელი სიტყვა *მეზრე* დასახლების სახელწოდებად იყო ქცეული. ტაო-კლარჯეთში ყიშლებში პირუტყვი მაისში აჰყავდათ, ხოლო როცა მინდვრებში ბალახი – მოლი აბიბინდებოდა, მაშინ საქონელი ალპებში – „თა’ზე“ გადაირეკებოდა და „ბალახის მონიკვა“ იწყებოდა, თუმცა ხშირად ზოგი სახლელი საქონელს პირდაპირ იაილებზე მიერეკებოდა. შემდეგ, მესაქონლეები იაილებიდან, ოქტომბერში, კვლავ ყიშლაზე, ხოლო პირუტყვის აკლიმატიზაციის დასრულებისას ბარში – ძირ სახლში ბრუნდებოდნენ.

კლარჯეთის მთიან ზონებშიც წარსულში ყიშლური მეურნეობა საოჯახო ცხოვრებისათვის რომ უმნიშვნელოვანესი იყო ამას რიგი ტოპონიმიც გვიდასტურებს. ქლასქურელებს დღესაც ახსოვთ ადგილი, რომელსაც *ნაყიშდევი* ერქვა. მთხრობელთა გადმოცემით, ამ ადგილებში – ყიშლებზე „ჩომას აჩერებდნენ, ზაფხულში შესლიხან ერთი-ორი თვე, ზამთარში შესლიხან კი – გათოვლებამდე. მერე თავდაღმა დადგებიან“ (კლარჯეთი 2016: 359). როგორც ვხედავთ, ტაო-კლარჯეთში, ზოგს პირუტყვი ბარის სოფლიდან პირდაპირ მთის იაილებზე გადაჰყავდა, თუმცა ბევრგან, მათ შორის, კლარჯეთში ქლასქურელები ბარსა და საძოვარს შორის არსებული ტერიტორიული ზონის – „ყიშლის“ სამეურნეო კულტურასაც კარგად იცნობდნენ. მაგალითად, ქვემო – „ქომო“ ქლასქურელ ოჯახებს ასამდე ძროხა და ორმოცდაათამდე თხა ჰყავდა და ყიშლაც გააჩნდა. თუ სიცივეები მოუსწრებდა ისინი მწყემსებთან ერთად საქონელს „ნიშიეთი’ს“ დასახლების ზემოთ, როგორც ადგილობრივები გამოთქვამენ – „ზომო’თ“, ჯერ ყიშლაზე არეკავდნენ, რომელსაც „მეზრა’ც“ (//„მეზრე“) ერქვა, სადაც მწყემსების „ჩობანები’ს“ მიერ სახელდახელოდ კარვები – „ჩადირები“ იდგმებოდა.

ტაოშიც მომთაფერდაობის ეს პრინციპი ჭოროხის აუზის სხვა კუთხეების მომთაბარეობის მსგავსი იყო, თუმცა, ვთქვათ, აჭარის მთიანეთის სამსაფეხუროვან მომთაბარეობასთან მიმართებაში განსხვავებაც შეინიშნება. აჭარაში *ყიშა* და *იაილა*, განსაკუთრებით, *ყიშლა*, ბარის სოფლების ზრდა-გამჭიდროვების, ხოლო შემდეგ, ახოს ალების საფუძველზე ჩნდებოდა, ე. ი. განსახლება ვერტიკალურ ზონალობაში ქვედა საფეხურიდან იწყებოდა, მაშინ, როცა ტაოში, პირიქით, უმეტეს შემთხვევაში, ბარის ახალი დასახლების წარმოქმნა ზედა სოფლების გამრავლების ხარჯზე მიმდინარეობდა, დასახლება ზემოდან ქვემოთ – ბარის მიმართულებით ვრცელდებოდა, ბარის ახალი სოფლისათვის ძველი სამოსახლოები კი „მეზრეებად“ და „იაილებად“ იქცეოდა ხოლმე და საგაზაფხულო თუ საზაფხულო-საშემოდგომო საბინადრო ხდებოდა. რადგან ტაოში დასახლების სტრუქტურირებულ განლაგებაში ზოგან იაილის სახით მესამე საფეხურის დასახლებაც ერთვებოდა, ამდენად ვერტიკალურ განზომილებაში დასახლების იერარქია სამსაფეხურიანი გამოდიოდა. აქედან გამომდინარე, ტაოში სახეზე გვქონდა ბარის საზამთრო, შუალედური – გარდამავალი ზოლის საგაზაფხულო-საშემოდგომო და ალპური ზონის საზაფხულო-საიალალ დასახლებები, თუმცა *იაილა* დასახლების სამსაფეხურიანი ციკლიდან ხშირად ამოვარდნილიც კი იყო და მას ზოგჯერ *მეზრე*, იგივე, *ყიშა* ენაცვლებოდა (ტაო 2020: 209-230). ძირითადი საცხოვრებელი სოფლის შემდეგ მნიშვნელოვან სამოსახლო სამეურნეო ბაზებზე, სოფელსა და იაილას შორის გარდამავალ ზოლში მდებარე ე. წ. „მეზრეებზე“, იგივე, „ყიშლებზე“ (*ხიშა/კიშა*) მცხოვრებთათვის განკუთვნილ პატარა სახლებში – „ფაცხებში“ მოიალალეები ასვლიდან ორი თვის განმავლობაში „იდგნენ“, იაილებიდან დაბრუნების შემდეგ, სექტემბრის შუა რიცხვებიდან კი – მეზრეებში მხოლოდ ერთი თვით ჩერდებოდნენ, რაც მაღალმთიანეთსა და ბარს შორის მონაცვლეობის პროცესში საქონლისა და ადამიანების აკლიმატიზაციისათვის სავსებით საკმარისი დრო იყო. საბოლოოდ მეურნეები სოფელში – მუდმივ სამოსახლოში ბრუნდებოდნენ. ამგვარი სეზონური მიგრაციის საუკეთესო

მაგალითს ტაოში გუდასხევი და ელიასხევი წარმოადგენს. გუდასხეველები და ელიასხეველები ადრე მეზრეებითა და იაილებით ინტენსიურად სარგებლობდნენ. გუდასხეველებს ბაჩი ადგილ „მახათუთში“ ჰქონდათ, იქ იზამთრებდნენ, დაზამთრებამდე – „ზამთრისკარამდე“ კი სამოსახლოებს იცვლიდნენ, ზაფხულში – ელიასხევსა და გუდასხევეში ბინადრობდნენ, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დღეს ელიასხეველები და გუდასხეველები „მეზრობაზე“ და იაილებზე აღარ დადიან და ზამთარ-ზაფხულ ძირითად სოფელში ატარებენ (ტაო 2020: 294).

ამდენად, როგორც ვხედავთ, ტაო-კლარჯეთის მოსახლეობა, ერთ-ერთ მთავარ სამეურნეო ბაზაზე – საზაფხულო საძოვრებზე, რომელთაც იაიღა ეწოდება, წარსულში გადარეკვით მესაქონლეობას მისდევდა. მეურნეობრივი ცხოვრების ეს წესი მთიან სოფლებში დღესაცაა შემონახული. იაილაზე მოსახლეობა, როგორც ითქვა, ორი-სამი თვე ჩერდებოდა, მაგრამ იაილაზე ასვლამდე აკლიმატიზაციის მიზნით ისინი პირუტყვს შუალედურ ზოლში – „ყიშლაზე“ აჩერებდნენ. ყიშლური მეურნეობა ტაო-კლარჯეთში დღეს მივიწყებულია, მისი არსებობა მეხსიერებას შემორჩა. ყიშლებზე მსხვილფეხა პირუტყვთან ერთად ხუთასზე მეტ ცხვარსაც კი აბინავებდნენ. საქონლის სხვაგვარი რაოდენობისათვის ყიშლის გამართვას აზრი არ ჰქონდა. ცხვრის ასეთ რაოდენობაში კლარჯეთში შერეული იყო, ვთქვათ, ოთხი ძროხა, ყიშლა-იაილებზე – „თაზე“ ხარები ნაკლებად აყავდათ.

ტაო-კლარჯეთში, მართალია, იაილა ძირითადი დასახლება არ იყო, მაგრამ იქ ადამიანთა დიდ ჯგუფს – მესაქონლეებს თვეობით უწევდათ ცხოვრება. ამიტომ იაილებზე ყოფა-ცხოვრებისათვის ყველა პირობა უნდა არსებულიყო. უფრო მეტიც, გარდა იმისა, რომ ადამიანები იქ რძის პროდუქციის დამზადებით, ასევე, სხვა ტიპის სამეურნეო საქმიანობით იყვნენ დაკავებულნი, შესაბამისად, ბინადრობის ხანგრძლივობიდან გამომდინარე ეს მათ საზოგადოებრივ ყოფაზეც აისახებოდა, ხშირად, მთაში დღესასწაულობდნენ კიდეც. მაგალითად, ტაოში, წალიკვანის იაილაში ივლისის თვეში ხალხი ერთად იკრიბებოდა, ერთმანეთს მოინახულებდა, განსაკუთრებით, გოგო-ბიჭები ნახულობდნენ და ეცნობოდნენ კიდეც ერთმანეთს, ცეკვავდნენ – „ფერხულობდნენ“. *ხოხონი*, იგივე, *თითხამა* ყველაზე მიღებული ფერხული იყო, ცეკვასთან ერთად მოსახლეობა „გამღერდებოდა“. ჭიპონი და გუდა მომღერალთა და მოცეკვავეთა განუყრელი მამა-პაპური საკრავები იყო. ასეთ სადღესასწაულო თავყრილობას – *შეყიღობა* ეწოდებოდა, რომელსაც ზოგჯერ „ფესტივალსაც“ ეძახდნენ. მაგალითად, სალიქვალის იაილაზე შეყრილობა ტარდებოდა, ხოლო შემდეგ სოფლად – ოქტომბერში გაღოცობა. მოგვიანებით გაღოცობის დღესასწაული ივლისის თვეში გადაუტანიათ. ასეთი დღესასწაულები ხავინის – „ხაინი“ს გარეშე არ შედგებოდა ხოლმე და შემთხვევითი არ იყო ხალხურ რეპერტუარებში ხავინთან დაკავშირებით ლექს-სიმღერებსაც რომ წარმოადგენდნენ: „ხაინი არ მაჭამე, გული მექნება შენზეო“ (ტაო 2020: 294). მაღალი მთებისა და იაილების სანახები არაერთ თქმულება-გადმოცემას ინახავს, რომელიც ხალხური რელიგიური აზროვნების უძველესი პლასტების ამსახველია. მაგალითად, კლარჯეთში, ქლასქურელების კიდეც ერთი იაილა „დიდჩა“ კარჩხლის მთის მხარეს მდებარეობს, იქ, სადაც ადგილი *ყაჩაგოღი* დასტურდება. მას „კარჩხლის იაილა“საც ეძახდნენ. ტბასთან დაკავშირებით გადმოცემაც არსებობს. ადგილობრივ მოიალალებს მიაჩნიათ, რომ ტბის ქვემოთ ცხოვრება ჩქეფდა. მათი თქმით, „იქ არ იცურვოთო, ქვეშეთ მილეთია და ზენჯირით დიგენიკვებიანო“ (გუმანიძე 2014). სხვათა შორის ჭოროხის აუზის სხვადასხვა მხარის მთიან ადგილებში არსებულ ტბებთან დაკავშირებით არაერთი სხვა საინტერესო ლეგენდაც არსებობს, განსაკუთრებით ტბის ხარის, უფრო ზუსტად, ტბაში ბინადარი ხარის შესახებ.

ტაო-კლარჯეთის იაილებზე, ჩვეულებრივ, პატარა ზომის ხის ჯარგვალური ანდა ფიცრული ქოხები და სახლები იდგა, სადაც საზაფხულო სეზონზე მოსახლეობა საქონლის მოვლა-პატრონობითა და რძის პროდუქტების დამზადებით იყო დაკავებული. კარ-მიდამოში სხვადასხვა ტიპის სამეურნეო ნაგებობათა განლაგება და საცხოვრებლის რთული არქიტექტონიკა ტაო-კლარჯეთის ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოში მეურნეობის პროფილს პასუხობდა. ეს იყო ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ჩამოყალიბებული სიმბიოზური – მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის შერწყმით წარმოქმნილი მეურნეობა, სადაც მესაქონლეობას დომინირებადი ადგილი ეკავა, რომელშიც ასევე მეურნეობის დამხმარე დარგები დიდ როლს ასრულებდნენ. ტაო-კლარჯეთიდან საიალალ ნაგებობების

თვალსაზრისით ყურადსაღებია კლარჯეთში მდებარე დევსქელის ხევის მთა – ბაგინი. დევსქელის ხევში, ასევე, საინტერესოა, იაილები *ჩეხმუკი* და *ათინგო*. აქ „ბაგინიაილები“ს, „ჩერმუკი“სა და „ათინგო“ს გარდა იაილათა სხვა დაჯგუფებებიც არსებობდა. მაგალითად, წარმოდგენილი იყო *შუახევიიაილები* და *დევსქელიაილები*, რომლებიც ერთად იყო განლაგებული. იქვე დასტურდება იაილა *თეთხიწყადი*, საიდანაც მდინარეც ჩამოედინება, რომელიც შემდეგ მაჭახელს უერთდება. იგი საბოლოოდ ბათუმისაკენ მიემართება.

კლარჯეთში, ხატილას ხეობაში იაილებიდან უნდა გამოიყოს *გოდაპოხა* და *ხანძათი* (*//ხანძახთი*). აქ ზოგიერთი მათგანი თავად სიტყვა „იაილიდანაა“ ნაწარმოები, მაგალითად, ხატილას ხეობაში დასახლება *იაიდეთი*. ზედა მარადიდის, მურათლის ერთ-ერთი დასახლებული პუნქტის, ჭლედიფეთის იაილა „ანტაბა“ს სახელს ატარებდა. ქლასქურის იაილები იყო: *პაწამთა*, *თეთხიწყადი* და *სანათი*, რადგან ადგილს ირგვლივ სამი მთა ერტყა. სხვათა შორის, *სანათი* საზაფხულო საძოვრებით გამოირჩეოდა. იქ პირუტყვი ივნისიდან აპყავდათ, რადგან ბალახი – *მორი ჯერ* კიდევ არ იყო ამოსული. ქლასქურელების კიდევ ერთი იაილა „დიდჩა“ კარჩხლის მთის მხარეს მდებარეობს, რის გამოც მას „კარჩხლის იაილა“საც ეძახიან.

როგორც კლარჯეთში, ისე ტაოში მრავალი იაილაა ცნობილი, რომელთა დიდმა ნაწილმა ძველი ქართული სახელწოდებები შეინარჩუნა. ტაო-კლარჯეთში იაილები ყველა სოფელს არ გააჩნდა, მაგრამ ადრე, რადგან მესაქონლეობა მეურნეობის ერთ-ერთ ძირითად დარგს წარმოადგენდა, თემები და სოფლები დასახლებასთან ახლოს მდებარე მთებში საქონლის საზაფხულო სადგომების მოწყობას მაინც ცდილობდა. იაილებზე გამოყოფილი იყო პირი, რომელსაც ტაოში *მემთევხი*, იგივე, *შაშოხთი* ანდა *იარაჯი* ეწოდებოდა, კლარჯეთში კი „მემთევრი“ს გვერდით შინაარსობრივად ტაოური სიტყვა „შაშორთი“ს მსგავსი ტერმინი *მეშოხე* გვხვდება. სხვათა შორის საკმაოდ გავრცელებული ტერმინი *მემთევხი* ქოროხის აუზის ყველა ხეობაში აღარ გვხვდება, მაგალითად, ნიგალის ხეობის სოფლებში სიტყვა *მემთევხი* ნაკლებადაა ცნობილი. ტერმინები *მეშოხე* და *შაშოხთი* მნიშვნელობით და ფუნქციური დატვირთვით დაახლოებით იგივეა, რაც საქართველოს სხვა კუთხეებში, მაგალითად, იმერხევსა და აჭარის მთიანეთში *მემთევხი*. შუშანა ფუტკარაძეს იმერხევში სიტყვა *მემთევხი* მთაში გარეკილი საქონლის პატრონის, რძის პროდუქტების გადამამუშავებლის აღმნიშვნელად მიაჩნია (ფუტკარაძე 1993: 503), ე. ი. იმავე მნიშვნელობით, როგორიც ამას ადგილი ჰქონდა აჭარის მთიანეთში, სამცხესა და საქართველოს სხვა კუთხეში.

ქოროხის აუზის მოსახლეობაში სახლეულის წევრთა მოვალეობებთან ერთად მემთევრობა ერთ-ერთ საპატიო და ეკონომიკური თვალსაზრისით მნიშვნელოვან მოვალეობად მიიჩნეოდა. მისი არსი და ქართულ-კავკასიური ბუნება არაერთხელ გამხდარა მსჯელობის საგანი (შამილაძე 1964: 155-172). ტაო-კლარჯეთში უფროს ქალს – მემთევრს (მეშორდეს/შაშორთს) საძოვრებზე პირუტყვის მოვლა, რძის პროდუქტების – ყველის, კარაქისა და არაჟანის დამზადება ევალებოდა. რძის პროდუქტების დამზადების გარდა მის მოვალეობებში საქონლის მოვლა-პატრონობაც შედიოდა, რომლის განხორციელება დილით იწყებოდა და საქონლის სადგომში დაბრუნების შემდეგ გვიან საღამოთი სრულდებოდა. მას ძროხები უნდა აეშვა, ხოლო საღამოთი დაება. კლარჯ მესაქონლეთა განმარტებით, *მეშოხე* „საქონელს შეხედევდა, ხობოებს მოლს მიუტანდა, ახორ დაგვიდა, ნეხვ დაგვიდა“ (თაბანი 2013). ამდენად, *მემთევხი*, *მეშოხე* და *შაშოხთი*, ძირითადად, ქალი იყო, რომელიც საზაფხულო სახლში საქონლის მოვლა-პატრონობითა და რძის პროდუქციის დამზადებით იყო დაკავებული, ე. ი. იაილებში განმსაზღვრელ როლს სახლეულიდან მთაში საქმიანობისათვის გამოყოფილი მეურნე ქალები ასრულებდნენ. ჩვეულებრივ ბარის საცხოვრებელ სახლში დარჩენილი მეურნეები, უმთავრესად, კარ-მიდამოსა და ყანებს უვლიდნენ, ხოლო მთაში მემთევრები იაილებს, სადაც პირუტყვზე ზრუნვის გარდა, როგორც ითქვა, რძის პროდუქციის დამზადებითაც იყვნენ დაკავებულნი.

ტაო-კლარჯეთის მკვიდრთა ყოფა-ცხოვრებაში ნათლად ჩანს შრომის ორგანიზაცია და სქესობრივ-ასაკობრივი ნიშნის მიხედვით შრომის განაწილება ისტორიულად ჩამოყალიბებულ სინამდვილეს რომ წარმოადგენდა, რადგან ტრადიციულ საზოგადოებაში, სადაც ყოფა-ცხოვრება სამეურნეო სინკრეტიზმს – მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების სიმბიოზს ეფუძნებოდა,

სხვაგვარად წარმოდგენილი იყო. ბუნებრივია, შრომა ქალის, მამაკაცისა და მოზარდების შესაძლებლობებთან შესაბამისობაში იყო წარმოდგენილი. საზაფხულო საძოვრებზე, თუკი დასახლება გადარეკვით მესაქონლეობას – მომთაბარეობას მისდევდა, მაშინ იაილებზე პირუტყვს ქალი და მოზარდები პატრონობდნენ, უმეტესად, სახლეულის უფროსი ასაკის წევრები, რადგან მათ შესაბამისი ცხოვრებისეული გამოცდილება ჰქონდათ შეძენილი. კლარჯეთშიც „მემთევრებს“ თვალყურს ადევნებდა მესაქონლეობაში სახლეულის გამოცდილი მამაკაცი – *თის კაცი*. საზაფხულო საძოვრები საჭაეროდაც გამოიყენებოდა და იგი მცირეწლოვანი ბავშვების დასვენების ადგილსაც წარმოადგენდა. თუ სახლეული შედარებით მრავალრიცხოვანი იყო, მაშინ უფროსი ქალი – „სახლის დიდი“ ცოლი – დედამთილი, იგივე, *მემთეუხი* საჭიროებიდან გამომდინარე მთაში ერთ-ერთ რძალსაც, უდრო ბავშვიან რძალს გაიყოლებდა, რომელსაც ასევე, ბუნებრივია, საქონლის მოვლა-პატრონობის უნარ-ჩვევებიც უნდა ჰქონოდა. იგი მთაში გამოსადეგი იყო, რადგან ბავშვების მცირეწლოვანების გამო ბარში შრომით საქმიანობას ვერ გასწევდა, იაილაზე კი დედამთილს შრომითი საქმიანობის ამა თუ იმ სფეროში ხელს წაუკრავდა (მგელაძე 1967: 85-87); (მგელაძე 1973: 105).

კლარჯ „მემთევრებსა“ და „მეშორდეებს“ იაილებზე პატარა ბავშვები, მათ შორის, მოზარდები, მართალია, საჭაეროდ მიჰყავდათ, მაგრამ მოზარდები, ათ წლამდე გოგო-ბიჭები საზაფხულო საძოვრებზე მემთევრთა და მეშორდეთა დამხმარეებათაც ითვლებოდნენ. მათ „მორბედს“ ეძახდნენ. კლარჯთა განმარტებით, „მორბედი – მოწრილი ღარჭია“. სხვათა შორის, მოსწრებული გოგონები მემთევრსა და მეშორდეს სწორედ რძის პროდუქტების დამუშავებაში ეხმარებოდნენ, რომ შემდეგში თავადაც გამოცდილი მემთევრები გამხდარიყვნენ. მორბედის მოვალეობაში ოთახში, სადაც ცეცხლი ენთო, შეშის მომარაგება, წყლის მოტანა და სხვა მსუბუქი სამუშაოების შესრულება შედიოდა. მთხრობელთა თქმით, *მოხბედი* „ძროხებს აძოვს, წყალს მეიტანს, ნარცხის ძროხებს წაუღებს, ბარდში – ბაგაში საქონელს ნარცხს ჩაუსხამს“ (კლარჯეთი 2016: 318). ცხვარსა და თხას ცოტა მოზრდილი – თხუთმეტი წლის ზემოთ ახალგაზრდა აძოვებდა, რადგან თხა-ცხვრები მეთვალყურეს შორდებოდნენ, ქედებში დადიოდნენ, რის გამოც მეტ ყურადღებას საჭიროებდნენ. ტერმინი *მოხბედი* კლარჯეთის გარდა სამხრეთ საქართველოს არაერთ რეგიონში დასტურდება და მათ დამხმარე მოზარდის მნიშვნელობასთან ერთად სხვა შინაარსობრივი დატვირთვაც გააჩნდა. საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მთა-საძოვარსა და ყიშლაზე მემთევრს, ისე როგორც „მზარეულს“ ბარში, მორბედი – ოჯახის ყმანვილი საქმიანობის ყველა სფეროში შველოდა. ქართლსა და კახეთში, ასევე, სამცხეში, ზოგადად კი – ისტორიულ მესხეთში „მორბედი“ როლის შემსრულებელი იმავე სახლეულის წევრი იყო, თუმცა შეძლებულ ოჯახებში, მაგალითად, ზემო აჭარაში მორბედად ღარიბი ოჯახიდან გამოსული ანდა ობოლი შინამოსამსახურე ბიჭიც იწოდებოდა (მგელაძე 1973: 121).

ტაო-კლარჯულ სახლეულში მესაქონლეობასთან და მემინდვრეობა-მინათმოქმედებასთან დაკავშირებული შრომის ორგანიზაციის ფორმები მხოლოდ მემთევრის ანდა სხვა რომელიმე მეოჯახე ქალის საქმიანობას არ ითვალისწინებდა. იგი ოჯახის წევრებს შორის შრომა-საქმიანობის სხვა სფეროებსაც წვდებოდა, რაც სათანადო უნარ-ჩვევებისა და ცოდნა-გამოცდილებას საჭიროებდა. ზოგი ახორს უვლიდა, ხოლო სხვები – მზარეულობდა და სახლეულის წევრთათვის დღის განმავლობაში საკვებს ამზადებდა. დედამთილი, გამომდინარე მისი გამოცდილებიდან, ბავშვებთან, განსაკუთრებით, ახალდაბადებულ ბავშვებთან ტრიალებდა, აკვანს ბანარს გამოაბამდა – „მააკოჭებდა და აკვანს ღარჭებს არწევდა“ (კლარჯეთი 2016: 313, 319). ასე იყო ქოროხის აუზის მოსახლეობის იმ ნაწილში, რომელიც ტრადიციული სტერეოტიპებით განსაკუთრებულ ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოში ცხოვრობდა, სადაც ადრე უგზოობის პირობებში პერიფერიები სავაჭრო-ეკონომიკურ ცენტრებს მეტ-ნაკლებად მოწყვეტილი იყო. ხშირი კავშირის შემთხვევაშიც, მაგრამ ნატურალური მეურნეობის პირობებში, მათი ყოფა-ცხოვრება მაინც მამა-პაპურ ცოდნა-გამოცდილებას ემყარებოდა. საცხოვრებელი კომპლექსის ადამიანებისა და საქონლის საერთო სივრცეში ერთად ყოფნა სამეურნეო ხასიათის არაერთი ემპირიული ცოდნა-გამოცდილებისა და ტრადიციული ჩვეულების წარმოქმნის წყარო გამხდარა. იგი ადამიანის შრომა-საქმიანობის ხასიათსა და სამეურნეო ტიპის მიმართულებასაც განსაზღვრავდა. როგორც საველე-ეთნოგრაფიული

წყაროებით დგინდება, ტაო-კლარჯული საცხოვრებელი ნაგებობა ორსართულიანი ანდა სამსართულიანი – ვერტიკალურად განვითარებული სახლი იყო, რომელიც სამეურნეო ნაგებობებთან ერთად, მაგალითად, ტაოში მოიცავდა ფურ-პირუტყვისა და წვრილფეხა საქონლისათვის ერთ ჭერქვეშ მოქცეულ „ბოსელსა“ და „ქორს“, ასევე, ადამიანთა საბინადრო სამყოფ ფართს – „სახლს“. საცხოვრებლის ქვედა ნაწილში ბოსელი და ქოჩი იყო წარმოდგენილი, მეორე სართულზე ადამიანები ცხოვრობდნენ, ხოლო მესამე სართული საბძელს – „სათივეს“ („სათივრეს“) ეკავა.

ტაო-კლარჯეთში ზამთარში თივა საქონლის ძირითადი საკვები იყო. ამიტომ სამეურნეო ნაგებობებს შორის საქონლის საკვების – თივის შესანახ ნაგებობას, რომელსაც კლარჯეთში ძველი ქართული ლექსიკისათვის კარგად ცნობილი სიტყვა – საბძელი ერქვა, დიდი ყურადღება ექცეოდა. იგი წარსულში სამეურნეო კომპლექსის ერთ-ერთი აუცილებელი ელემენტი იყო, რომელიც ხის მორებისაგან ჯარგვალურად ანდა ფიცრებისაგან კეთდებოდა. ისე მას საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა მასალისაგან აშენებდნენ, რომელთა შორის წნელის, ხის მორისა და ფიცრის გარდა ქვითკირით ნაგები საბძლებიც იყო წარმოდგენილი. საბძელი უმეტესად წაგრძელებული ოთხკუთხა ფორმის ნაგებობა იყო, რომელსაც ტოლფერდა სახურავი ჰქონდა. ამ ტიპის გადახურვას საქართველოს ამა თუ იმ კუთხეში „საბძლურსაც“ უწოდებდნენ. საბძელი დიდი ტევადობით გამოირჩეოდა. მასში პირუტყვის საკვებს – ბზეს, თივას, ნამჭას, ჩალას ინახავდნენ. საბძელში მესაქონლეობასთან დაკავშირებულ სხვადასხვა სამეურნეო იარაღსაც ათავსებდნენ (ქართული მატერიალური 2012: 330). ზოგან საბძელში ისეთ სამეურნეო იარაღებსაც ინახავდნენ, როგორებიც იყო გუთანის, აჩაჩა, კვერთი, არნადი, ნიჩაბ-ფინალი. ზოგიერთ კუთხეში საბძელშივე იყო მოწყობილი კალო, სადაც პირუტყვს ხორბლეულს ფეხით ალექინებდნენ. საბძელი ტაო-კლარჯეთში დღეს იშვიათად გვხვდება. ისინი კარ-მიდამოში და სახლთან ახლოს არსებული სათიბების ნაპირებშიც იდგა, ტაოში კი თვით საცხოვრებელში, მესამე სართულზე იყო წარმოდგენილი და სათივე (სათივხე) ეწოდებოდა. სხვათა შორის კლარჯეთში ე. წ. „მერეგიც“ ამავე ფუნქციით გამოიყენებოდა, სადაც საზამთროდ ჩალა – ფუნჩადი და მოღი ინახებოდა. ქოროხის აუზში – შავშეთში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საბძელის ფართო გავრცელებას ზაქარია ჭიჭინაძეც გვიდასტურებდა, რომელიც თავის ცნობილ მონოგრაფიაში – „მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში“ საბძელს ასე აღვნიშნავდა:

შავშელი გლეხის სახლის ახლოს დგას საბძელი. საბძელს ესენი აკეთებენ მთელ-მთელი მრგვალი ნაძვის ხეებისაგან. აქაური საბძელი ჩვენს გლეხკაცობას სადგომ ბინადაც კი დაენატრება. მე როცა შავშეთი ვნახე და მითხრეს, რომ სახლების ახლოს ისინი საბძლებიან, ჭეშმარიტად გავკვირდი (ჭიჭინაძე 1913: 274).

აქვე შეიძლება ითქვას, რომ სიდიდით განთქმული იყო ჯავახეთის საბძლები. ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ დახასიათებული შავშური და, შესაბამისად, კლარჯული საბძლების გარდა საბძელი ამგვარი იყო საქართველოს სხვა მთიან რეგიონშიც.

წარსულში ტაო-კლარჯეთში მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა, რომელიც სიმბიოზურად ვითარდებოდა, შესაბამისად, კარ-მიდამოსა და ზოგადად დასახლებაში მატერიალურ ფორმებშიც აისახებოდა. მესაქონლეობის ინტერესებს გამოხატავდა ისეთი ნაგებობა, რომელსაც ახოჩი ერქვა. ახოჩი, მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის სადგომი, სამეურნეო – სამესაქონლეო ყოფის უმნიშვნელოვანესი და, ამასთანავე, საცხოვრებელთან ერთად კარმიდამოს შემადგენელი ნაწილი იყო. იაილებზე ახოჩი დიდი ქოხების ქვემოთ იყო მოწყობილი, მაგრამ უმეტესად იგი ქოხზე საიალალო სახლზე იყო მოშენებული და ერთგვარად მთის სახლის გაგრძელებას წარმოადგენდა. ამის საუკეთესო მაგალითია იაილა ბაგინის დასახლება. მართალია ტაო-კლარჯეთში ახოჩი სახლის ქვემოთ იყო მოქცეული, მაგრამ კარმიდამოში გვხვდებოდა სახლს მოცილებული ცალკე მდგომი ახოჩებიც, რათა სახლეული ახოჩისათვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ სუნს არ შეეწუხებინა. კლარჯეთში გვხვდებოდა როგორც ხის ჯარგვალური, ისე ქვით ნაშენი ახოჩებიც. ასევე პირუტყვის სადგომები თიხით, ე. წ. „ტალახის აგური“თაც კეთდებოდა. იყო შემთხვევები, როცა კარ-მიდამოში მდგარი ახოჩის მეორე სართული ე. წ. „მერელს“ ეკავა, სადაც ძირითადად თივას ინახავდნენ. ეს, პირუტყვის ზამთარში დაპურებას აიოლებდა, რადგან პირუტყვი და მათი საკვებიც ერთი შენობის

ფარგლებში იყო მოქცეული. იატაკი ხშირად კირით იყო მოსწორებული, რათა სამყოფი ფართი პირუტყვის შარდით არ ავსებულიყო. ახორის უკანა ნაწილში წაბლის გარდა ნებისმიერი ხისგან „ძროხას ფეხი რომ არ გუუსლინდეს“ იატაკის მაგვარი ე. წ. ზღვე ეწყობოდა. იგი ოდნავ დაქანებული იყო, რათა „ლარი'თ“ შარდი გარეთ გადაღვრილიყო. იქ, სადაც ბაგა¹ იყო, ღაჩი ბოლომდე უნდა გასულიყო. ძროხისათვის რამდენი სადგომი – ბაგა არსებობდა, იმდენი ღაჩი იყო გამართული. ბაგა ოდნავ შემალვებულად იყო მოწყობილი საქონლისათვის თივა – მოღი შიგ ადვილად რომ ჩაყრილიყო. იგი წაბლის ხიდან კეთდებოდა, რადგან წაბლი გამძლე ხედი ითვლებოდა. ახორში *დიხელი* იყო დასობილი, რომელზეც ძროხას ბაწრით – „თოკვით“ აბამდნენ, რომელსაც „საბელი'ც“ ერქვა. რამდენი ძროხაც იყო, იმდენი ბაგა და დარჭობილი დირელი იყო საჭირო. ძროხების დაბმა საჭირო იყო იმის გამო, რომ ისინი ერთმანეთს არ შეჯახებოდნენ. იქ, სადაც ახორს ზემოთ თივის შესანახი ოთახი იგებოდა, მშენებლობა გარკვეული სპეციფიკით წარიმართებოდა. ახორის ზემოთ წაბლის ფიცრიდან ე. წ. *ღოშეშე* კეთდებოდა. დაწყობილ ხის მორებზე ფიცრები ეჭედებოდა და ეს ისე უნდა გაკეთებულიყო, რომ ახორში სიცივეს არ შეეღწია. ახორი ზამთარში თბილი უნდა ყოფილიყო, რაც საქონლის დღეგრძელობასა და პროდუქტიულობაზე დიდ გავლენას ახდენდა, მერელში კი სასურველი იყო ქარს ექროლა, რადგან ნიავის საშუალებით თივა შრებოდა. იქ თივა, ჩაჩი იყო დაწყობილი, რათა ადგილი არ დანესტიანებულიყო. დღეს ამ ჩაჩრებს მოსახლეობა სოფლებში არდაგანიდან ეზიდება და ადგილზე ყიდის. ეს ჩაჩის კულტურას განუპირობებია. ჩაჩის გაშენების შემდეგ სათიბებმაც იკლო და, შესაბამისად, თივაც საკმარისი აღარ იყო.

ტაო-კლარჯეთში მთის დასახლებათა ძირითადი ნაწილის განაშენიანება სამესაქონლეო ტრადიციების გათვალისწინებითაც იყო ორგანიზებული. დასახლებაში საქონლის მოვლა-პატრონობისათვის აუცილებელი ყველა პირობა არსებობდა. ამაზე მიუთითებს თუნდაც ის, ყველა სოფლისა თუ უბნის მისასვლელში, ხშირად, საქონლის სასმელი წყლის ხის აუზები რომ იყო გამართული, რომელთაც ავანა ეწოდებოდა, თუმცა მათ სხვადასხვა მიზნით ადამიანებიც იყენებდნენ. ავანა, იგივე, ავაზანი ხისაგან დამზადებული ჯარა იყო, რომელიც ჩვეულებრივ ყველა სოფლის უბანში უნდა მდგარიყო. იგი საერთო სარგებლობას ექვემდებარებოდა. მას საჭიროების შემთხვევაში უბნის ყველა მეკომური იყენებდა. როგორც ადგილობრივი მოსახლეობა განმარტავდა, არსებობდა „ფეხის ავანა და ხელისაც“. ნიშანდობლივია ტერმინი ავაზანი ტაოს ამა თუ იმ დასახლების ადგილთა სახელწოდებებშიც რომაა წარმოდგენილი, მაგალითად, ბოსტანჯის დასახლების სოფიგელ მაალეში (სარ'ი 2018). ჭოროხის აუზის თითქმის ყველა კუთხის – აჭარის, შავშეთისა და კლარჯეთის, მათ შორის, იმერხევის ქართული მოსახლეობის სამესაქონლეო კულტურაში ავაზანები ფართოდ იყო გავრცელებული და მსგავსი კონსტრუქციული აგებულებით ხასიათდებოდა. იგი ამ კუთხეებშიც წყლის სადგომს, წყლის დასაგუბებელ ხის ჯარას, დიდი გეჯას, პირუტყვისათვის ხის მოგრძო ვარცლს, საქონლისათვის წყლის დასაღვე ხის აუზს ნიშნავდა. სულხან-საბა ორბელიანის მიხედვით ავაზანი „წყლის სადგური“ იყო. ზოგჯერ წყლის მოსაკავებლად მსხვილი ხისაგან გამოთლილ დიდ ვარცლს ხის საყრდენებზე ათავსებდნენ. ავაზანი საქონლისათვის წყლის დასაღვეად ამა თუ იმ კუთხეში „ჰავლში“ ანდა კარმიდამოში – ებოშიც იყო გამართული, ასევე, იგი სახლთან და საძოვრებზე წყაროებთან ახლოს ეწყობოდა. ადრე საქართველოში ავაზანი წყლის რეზერვუარებს ეწოდებოდა, რომელსაც ესთეტიკური დანიშნულება ჰქონდა. იგი მდიდრული სასახლეების ნალკოტებში ეწყობოდა. ავაზანებს მარმარილოებითა და შადრევნებით ამკობდნენ. იოანე შავთელს საქართველოს მეფის სასახლეზე ნათქვამი აქვს: „მტილ-სამოთხენი, თვალთ სამოთხენი, ზედ ავაზანთა შექმნულობანი“. მოგვიანო პერიოდში, ავაზანები წყაროებთან არსებულ ქვით ნაშენებ ანდა ქვისავე ქანში ამოკვეთილ დიდ გეჯებს ეწოდათ. ასეთი ავაზანების საუკეთესო ნიმუშები ჭავჭავთში, სოფელ საროში დასტურდება. როგორც ტაო-კლარჯეთში, ისე საქართველოს სხვა კუთხეში, წყლის დასაღვეად ავაზანები არა მარტო პირუტყვისათვის, არამედ სხვადასხვა საოჯახო და სამეურნეო საქმიანობისათვისაც იყო განკუთვნილი. ავაზანის შემცვლელი მნიშვნელობით „აოზანი'ც“ გამოიყენებოდა (იორდანაშვილი 1949: 20); (მგელაძე 1966); (მგელაძე 2012: 103); (შამილაძე, 1969: 131); (ნიჭარაძე, 1971); (ქართული მატერიალური 2011: 21); (ქართული ეთნოლოგიური 2009: 10);

(კობერიძე 2011: 42, 45-46); (ქართველი ხალხის 2019).

ტაო-კლარჯეთში, სადაც წარმოდგენილი იყო როგორც მსხვილფეხა, ისე წვრილფეხა მესაქონლეობა, საქონლის ეს ორი სახესხვაობა ერთმანეთისაგან ტერმინოლოგიურადაც განირჩეოდა. სხვათა შორის, ტაოში მსხვილფეხა საქონელს ზოგადად – *ფუჩი* ერქვა, განსხვავებით წვრილფეხა საქონლის აღმნიშვნელი ტერმინისაგან, რომელსაც *პიჩიგყვი* (*პიჩუგყვი*) ეწოდებოდა, რომელსაც ასევე გვიანი შუასაუკუნეებიდან თურქული სიტყვა – *ბოინა* ენაცვლება. თუ ფური ტაოში მსხვილფეხა საქონელს ზოგადად აღნიშნავდა, ისტორიული საქართველოს ზოგიერთ სხვა კუთხეში, პირიქით, იგი მხოლოდ დედალი ძროხის აღმნიშვნელი იყო. აქ იკვეთება ტერმინი „ფიჯი“ც. *ფიჯი*, „*ფუჯი*“ს სახით კოლხურში, კერძოდ ქართველურის ერთ-ერთ ენობრივ განშტოებაში – მეგრულშიცაა დადასტურებული, რომელიც საქონელს სქესის გამოსახატავად ემატება: *ხოჯი* მამრი საქონელია, ხოლო *ფუჯი* – მდედრი (კვარაცხელია 2003: 13). მსხვილფეხა საქონელს „ტალისაგან“² ყელზე ე. წ. *საყედო* (*საყოდო*) ჰქონდა შებმული, რომელსაც ბაწრის გამოსაბმელი უკეთდებოდა. იგი ზოგჯერ ხისა იყო და ბაგაზე საქონლის დასაბმელად გამოიყენებოდა. საქონლის საყელო ადრე ტყავისაგან მზადდებოდა, ამჟამად კი რკინისაგან – „*ზენჯირი*“საგან“ კეთდება. ტაო-კლარჯული *ხაჩი* და *ძიოხა* მთის გარემო პირობებთან ადაპტირებული იყო. ზოგან ისინი აღნაგობით საკმაოდ დიდები იყვნენ. ტრადიციულად ცნობილია, რომ მაღალმთიანეთის საქონლები ტანად მომცრონი იყვნენ, რათა მთის საძოვრებზე ადვილად და სხარტად ემოძრავათ, თუმცა მათ წველადობაც ნაკლები ჰქონდათ. ამიტომ, ხშირად უპირატესობას დიდი ზომის ძროხასა და ხარს ანიჭებდნენ, რადგან ასეთი ძროხები მაღალი წველადობით გამოირჩეოდნენ. კლარჯები, ისე როგორც სხვა ტერიტორიულ-ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენლები თვლიან, რომ „*ფური* საწველისთვის“, ხოლო „*ხარი* მუშაობისათვისა“ გაჩენილი: „*ხარს* ახნავინებდნენ, *ტვირთვს* აზიდინებდნენ“. კლარჯები „*ბულა*“საც იცნობდნენ. ბულას „*ბონდრუკს*“ არ დაადებდნენ. იგი „*ტამაზლული*“სათვის“ იყო განსაზღვრული. ბულის აქტივობას კარგი ხბოს – „*ხობო*“ს“ გაჩენა მოჰყვებოდა ხოლმე. ხარი ოჯახში მნიშვნელოვან პირუტყვს წამოადგენდა. ჩვეულებრივ ორი – წყვილი ხარი სახნავად გამოიყენებოდა, ერთიც ძროხებისათვის სათესლედ, მემკვიდრეობის გასამრავლებლად იყო საჭირო.

ტაო-კლარჯეთის მესაქონლეობაში ხარი ცალკე მოვლის ობიექტი იყო. იგი წარსულში ერთ-ერთ ძირითად გამწევ სატრანსპორტო საშუალებას წარმოადგენდა და, ამასთან, დიდი იყო მისი როლი ხვწა-თესვის პროცესში. ტაო-კლარჯეთში ყიშლა-იაილებზე – „*თა*“ზე“ მსხვილფეხა პირუტყვიდან ხარები, რადგან „*ფურები*“ იყვნენ, ნაკლებად აჰყავდათ. როგორც ტაოელი მესაქონლეები მოგვითხრობდნენ „*ხარები* მთაში ერთპირად წავიდოდნენ, *ფურებიც* – ერთპირად“. ფური დილით გაჰყავდათ სახლიდან და საღამოთი სახლში აბრუნებდნენ, ხარი კი – იაილაში მუდმივად მთის საბალახოებზე იყო. ზოგჯერ იაილებზე მხოლოდ ხარები მიჰყავდათ, ძროხები კი მოსახლეობის ძირითად საცხოვრებელ სოფლებში რჩებოდნენ. რადგან საქონელი გამუდმებულ მეთვალყურეობასა და მოვლას საჭიროებდა, ამიტომ არ უნდა გამოპარვოდათ მისი ავადმყოფობაც. როცა ფური ავად გახდებოდა აუცილებლად „*ფენზერს*“ – სამკურნალო საშუალებას პატარა ფინჯანში მოლესავდნენ და პირუტყვს შეასმევდნენ. მსხვილფეხა საქონლიდან განსაკუთრებულ მოვლას *ძიოხა* – მდედრობითი სქესის საქონელი და *ხაჩი* – მამრობითი სქესის საქონელი ექვემდებარებოდა, კამეჩის – „*ჭამუში*“ს“ მოშენებას კი, მაგალითად, ტაოს ყველა ხეობაში არ მისდევდნენ. კლარჯებში ხარების სახელებიდან ყველაზე უფრო მიღებული იყო *წიქაჩაა*, *ქიბაჩაა*, *ღეჩვიშაა* და სხვა მისთანანი. ტაოელები ხარს, ხშირად – მამაკაცის სახელებს არქმევდნენ. მათთან ხარის სახელები იყო: *ყაჩამანი*, *შავედაა*, *პიჩხაგი*, *ეხთულხუდი*. მამრობითი სქესი განსაზღვრავდა იმასაც ხარი, ე. წ. *საჭედო* *ხაჩი* სახლეულში სპორტული მიზნითაც რომ იზრდებოდა. იგი განსაკუთრებულ სანახაობრივ დღესასწაულზე სხვა ხართან საბრძოლველად გაჰყავდათ, რასაც *ხაჩი ჭედობა*, ასევე, ზოგადად *ჭედობა* ერქვა. ამიტომ ამა თუ იმ დასახლებაში საგანგებოდ იყო გამოყოფილი ადგილები, სადაც *ჭაჩების ჭედვა* (*ქჭაჩების ჭედვა*) ხდებოდა. მაგალითად, ასეთი საჭედი ტაოში ბალხიბარის დასახლების ბოლოს მდებარეობდა. კორიდას დღესასწაულის დაწყებამდე ანუ როგორც მას ადგილობრივები ეძახიან – „*ფესტივალამდე*“, რომელსაც წოროხის აუზის ზოგიერთ კუთხეში *კავკასი* ეწოდებოდა, სახლეულში „*საჭედაო* ხარის

მოპატიება“, გასუქება და მოლონიერება ხდებოდა. საჭიდაოდ გათვალისწინებული ხარი – ბულა, არ უნდა დაკოდილიყო, უნდა „დაყვერილიყო“, რადგან დაკოდვის შემთხვევაში არენაზე იგი აღარ იასპარეზებდა. ინფორმატორთა მონათხრობით,

ქარჩილზე მთაში, რომ წავლენ, მაშინ ხარებს მინდორზე აჭედებდნენ [...] კავკასიური ფესტიველი იყო, რომლისათვისაც ბულებს სპეციალურად ამზადებდნენ. იქ ფული ტრიალებდა, რომელი ბულაც მოიგებდა, იმას ფულს მისცემდნენ (ტაო 2020: 297).

ტაო-კლარჯეთში ძროხა სახლეულისათვის არა მხოლოდ რძის მიმწოდებელი, არამედ ხორცეული პროდუქციის მარაგის გარანტიც იყო. შესაძლოა მისი განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამო იყო როცა ძროხა საგანგებოდ საოჯახო სიმბოლოთი ინიშნებოდა. მას ხშირად ყურს შეაჭრიდნენ. ამას ნიშანი ერქვა. ძროხები კლარჯეთში სხვადასხვა საგნით იყო შემკული, რომელთაც სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდათ. ზოგი მათ ავი თვალისაგან იცავდა, ხოლო ზოგი კი – პრაქტიკული დანიშნულებისა იყო, მაგალითად, ზიდი, იგივე, ზარი, რომლის წკარუნით პატრონს პირუტყვის ადგილმდებარეობის დადგენა შეეძლო. სხვათა შორის, ასეთი ზარები საცხოვრებლის კარებს შიგნიდანაც უკეთდებოდა, გალებისას ხმა, რომ გამოეცა – დაეწკარუნებინა.

ტაოელ მესაქონლეთა ყოფა-ცხოვრებაში რადგან ძროხა განსაკუთრებულ მოვლას ექვემდებარებოდა, ამიტომაც თითოეულ მათგანს საკუთარი სახელი ჰქონდა შერჩეული. ტაოელები ძროხას უმეტესად ქალის სახელებს შეურჩევდნენ ხოლმე. ძროხას ძირითადად არქმევდნენ: აკიში – წარმოსდგება ცეცხლის საჩხრეკი რკინის სახელწოდებისგან, *მომპხენი*, *კუთელი ქადი* და სხვა მისთანანი. ფური, თუ იგი პირ-თეთრი იყო და შუბლიც თეთრი ჰქონდა, საგანგებო სახელით მოიხსენიებოდა. მას „პირხატს“ ეძახდნენ. ძროხას საკუთარი სახელებით კლარჯებიც მოიხსენიებდნენ: *ყიხმიზა*, *ყახაყუქა*, *ზვითუანა*, *ედმესა*. ძროხის მემკვიდრეობით უნარს და შთამომავლობის მოცემის შესაძლებლობებსაც დიდი ყურადღება ექცეოდა. ძროხას, რომელიც შთამომავლობას ვერ იძლეოდა ტაოში *ბეხჭი* ეწოდებოდა. *ყისიხი* ისეთი ძროხა იყო, რომელიც „ერთ წელიწადს ხბოს რომ გააგებდა, მაგრამ მეორე წელიწადს არ გააგებდა“. ხბოს გაჩენა – ხბოს გაგება და მისი მოვლა-პატრონობა ადამიანების, ძროხის პატრონების მეთვალყურეობით მიმდინარეობდა. სამშობიარო ძროხას „მაკვ’ს“ ეძახდნენ: „ახალი თუ დეიჭირა, მაშინ ძროხა მაკვა“. ძროხის დედალი შვილი *ხობო* იყო, ხოლო მამალი – *მოზვეხი*. *დეკუდი* კი – ხბო წლის ასაკში ერქვა, რომელიც ჯერ კიდევ ფურად არ იყო ქცეული. ძროხებსა და ხარებს მთის იაილებზე განსხვავებულად უვლიდნენ. მართალია, ტაო-კლარჯეთის იაილებზე ცხვართან ერთად ტრადიციულად თხებსა და ცხენებსაც მიერეკებოდნენ, მაგრამ იქ ფრინველებიც საჭირო იყო. ფრინველებიდან იაილებზე ქათმებიც გადაყავდათ. იაილებზე მოიალალები ქათმებზეც იტყოდნენ – ოჯახი „ქათმებს აძოვავსო“ (კლარჯეთი 2016: 360).

ტაო-კლარჯეთში რძის პროდუქტების, ხორცისა და მატყლის მომცემი საქონლის გვერდით განსაკუთრებულ მოვლა-პატრონობას ცხენები და ვირები ექვემდებარებოდნენ. ცხენი და ვიჩი, ისე როგორც ჯოხი, ტაოელთა საოჯახო მეურნეობაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. ამიტომ მათ მომრავლებასაც საგანგებო ყურადღება ექცეოდა. ცხენის შვილს – ცხენის წიწიდი, თურქულად კი – *თაია* ეწოდება. ოჯახისათვის აუცილებელი შეშა ადგილობრივ მოსახლეობას ტყიდან ცხენების, ვირებისა და ჯორების დახმარებითაც გამოჰქონდათ. შეშა სანვავად გამოიყენებოდა და მისი საზამთროდ მომარაგება სახლეულის სიცოცხლისუნარიანობისათვის აუცილებელ წინაპირობას წარმოადგენდა. მიწათმოქმედებით დაკავებული მეურნეები საყანე ჭალებიდან და საყანე ნაკვეთებიდან თივას, ცერცვს, ქერს და სხვადასხვა სახის მარცვლეულს, მათ შორის, ხორბალს, უპირატესად, ცხენებით ეზიდებოდნენ.

ტაო-კლარჯეთში საგანგებო მოვლა-პატრონობას ექვემდებარებოდა წვრილფეხა საქონელი – *პიხუტყვი*. ძირითადად სახეზე გვყავდა ცხვახი და თხა, ე. ი. ტაო-კლარჯული სახლეულისათვის განსაკუთრებით საარსებო მნიშვნელობის როგორც თხის, ისე ცხვრის მოშენება იყო. მართალია უფრო მეტად ცხვარი ფასობდა, მაგრამ წარსულში არც თხა იყო ნაკლებად შემოსავლიანი და მას საკუთარი უპირატესობებიც გააჩნდა. თხები ადრე ინიშნებოდა და კლარჯეთში მათ ე. წ. *გამლა* – დამლა ედებოდა. ეს იმიტომ კეთდებოდა, რომ სხვის თხებში შერეული – „გადარეული თხა“ გამოგერჩია და

საკუთარ პირუტყვებთან დაგებრუნებიან. ასე რომ, თხეებზე დასმული დამლები საკუთრების უფლების მაჩვენებელი იყო. თითოეულ სახლელს სხვებისაგან გამორჩეული დამოუკიდებელი დამლა გააჩნდა და ეს დამლები პატრონის – ოჯახის უფროსის სახელის მიხედვით მზადდებოდა. მაგალითად, კლარჯეთში არსებობდა დამლა, ვთქვათ, ა, რომელიც „ასანა'ს“ ნიშნავდა. ამიტომ თხაც ა'თი იდამლებოდა. დამლა მოკაუჭებული – მოკაკვური რკინა იყო. მას ცეცხლზე ახურებდნენ და პირუტყვს ტუჩზე ადებდნენ. შემდეგ რომ დაამებულები პირუტყვს ტუჩზე მაწონს უსვამდნენ. ტაოში ვაცი (ვაცა) მამალი, წვერიანი თხა იყო. ვაცის ახალდაბადებულ შვილს წლამდე „თიკანს“ ეძახდნენ. ერთი წლის შემდეგ თიკანი თხა ხდებოდა. ერთი წლის მამალს ქოხდი ერქვა, ხოლო დედალს – თხასადია. ვეხდი – მამალი იყო, დედალი კი – ცხვახი. ცხვრის ახალდაბადებულ – „ახალგაგდებულ“ შვილს კხაი (კხავი) ეწოდებოდა. ერთ წლამდე მამრობითი სქესის ცხვარი ეჩკემედი იყო, ხოლო მდედრობითი სქესისა – ოხოჯა. ერთი წლის შემდეგ მამალი – ვეხდი, ხოლო დედალი ცხვახი – ხდებოდა.

ტაოელთა სამესაქონლეო კულტურის ამ სფეროში საქონელთა აღმნიშვნელად აშკარად ძველი ქართული ტერმინოლოგიაა შემონახული, რომელთა დიდი ნაწილი გვიანი შუა საუკუნეების ქართული ლექსიკოგრაფის სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონშიცაა განმარტებული:

„ვაცი – მამალი თხა“; „თხა – თხათა მამალსა ვაცი ეწოდების და დედალსა ნეზი და შვილთა მათთა თიკანი [...] ჩჩვლსა თიკანსა ბატკი და წლამდის თიკანსა წალი, რომელსა სომეხნი ჩეფიჩს უწოდებენ [...] გამოუყურავსა ბოტი და საბოტე წალსა ვაციკი, ვიეთნი ქოშსა უწოდებენ; წინა მოარულსა თხასა ელქაჯი [...] აგრევე შველთა და ქურციკთა ნიამორთა და არჩუთა ვაცსა, ნეზსა და წალსა უწოდებენ, არამედ თიკანთა მათთა ნუკრსა“; „თიკანი – თხის შვილი“; „ქოხდი, რომელსაც საფუძვლად სიტყვა ქოხი უდევს – „ქორი სახლზედ სახლი აგებულთ. ქორედ ქორედი ოთხი, ხუთი სახლი სახლზედ შენებული“; ცხოვახი: „ცხოვარსა მამალსა ეწოდების ვერძი და დედალსა – ნერბი“; „კხავი – ცხოვართ შვილი“; „ეჩკემედი – მწერბავი ცხოვარი“; „ვეხდი – მამალი ცხოვარი“ ... „პირველი ზოდია ცისა“ (იორდანაშვილი 1949: 110, 113, 119, 141, 173, 374, 435).

ტაო-კლარჯეთში ცხვარი და თხა უსწორმასწორო – „ფინთ ადგილებშიც“ ძოვდა და ცოხნიდა, მაშინ როცა მსხვილფეხა საქონელი ჩვეულებისამებრ ვაკე – „დუზ ადგილებში“ ბალახობდა. თხა ერთი კვირის მანძილზე ბალახს მოძოვდა, ხოლო შემდეგ აუცილებლად „კაპნებში წავიდოდა“. აქედან გამომდინარე მისთვის თვალყურის მიდევნება არც თუ ისე იოლი საქმე იყო. ამისთვის საგანგებო პირები იყვნენ გამოყოფილნი. ტაოში წვრილფეხა საქონლის მოვლა-პატრონობა და მათზე მეთვალყურეობა მათში – იაილებზე საგანგებო პირს, ე. წ. „მეცხორე'ს“ („მეცხვერე'ს“), იგივე, „ჩობანს“ ევალებოდა. საზაფხულო საძოვრებზე წვრილფეხა ფარას, რომელსაც მწყემსი – მეცხოხე (მეცხვეხე), იგივე, ჩობანი უწოდებდა, ძირითადად თხა-ცხვარს მეთვალყურეობდა. კლარჯეთშიც მწყემსი ჩობანი პირუტყვს – თხას, ცხვარს – „კოტო'ს“ აძოვებდა, რომელსაც შავშები „ბოტო'ს“ ეძახიან, თუმცა ამასთან ერთად იგი ძროხას, ხარსა და ხბოსაც – „ხოტო'საც“ უწოდებდა. ასე რომ, ამ მხრივ აქაც ჩობანი არ განირჩეოდა: იგი ძროხასაც და ხარსაც მეთვალყურეობდა, წვრილი საქონლიდან კი „კოტო'საც“ – მამალ ცხვარსა და თხას, ასევე, დედალ ცხვარსა და თხას თუ სხვა სახის საქონელს მეურვეობდა. რაც შეეხება „მეცხორე'ს“ („მეცხვერე'ს“), იგი „ჩობანი'ს“ მსგავსად ზოგადად მწყემსის აღმნიშვნელი სიტყვა იყო.

მართალია, ტაოში ეს სიტყვა ცხვართან იყო დაკავშირებული, მაგრამ მასში არამარტო ცხვრის მწყემსი – პიხუტყვი მეცხოხე (პიხუტყვი მეცხვეხე), არამედ ძროხების მწყემსიც – „ფუხი-მეცხოხე (ფუხი მეცხვეხე) იგულისხმებოდა. ხარებს თავიანთი მომვლელი – ხაჩი მეცხოხე (ხაჩი მეცხვეხე) ცალკე ჰყავდა. ხაჩი-მეცხოხე ხარებს საძოვრებზე სამი თვის მანძილზე აბალახებდა – „აძოვებდა“, ხოლო პიხუტყვი-მეცხოხე – ექვს თვეს. ჩობანი იაილაზე შეიძლება ერთ-ორი მამაკაცი ყოფილიყო. მეზობელი სახლულები შეთანხმდებოდნენ: მაგალითად, სახლელს თუ ათი კოტოჲ ჰყავდა და მეზობელსაც ამდენივე, მაშინ მათ სიტყვიერად გაანაწილებდნენ. დედლებს ერთი მხარე აძოვებდა, მამლებს კი – მეორე. ამგვარად, ორი მეზობელი შეამხანაგდებოდა. ისე, დედალი და მამალი პირუტყვის ძოვება შერეული სახითაც ხდებოდა, მაგრამ იშვიათად. ორი ჩობნის გამოყოფა ძირითადად მაინც იმით იყო განპირობებული, რომ დედალი და მამალი საქონელი დაეშორიშორებიან, თუმცა ჩობნები „დაყვერი კოტოებს“ ერთმანეთისაგან არ არჩევდნენ. თავდაპირველად ისინი არეული ყავდათ,

წამოზრდის შემდეგ კი – ერთმანეთს დააცილებდნენ. თხასა და ცხვარს მამაკაცები წველიდნენ – „კაცებმა მოწვევლიდით“, ხოლო ძროხებს – ქალები. ერთ დასახლებას – ერთ მაალეს ერთი მეცხვარე ემსახურებოდა. მას განეული სამსახურისათვის სოფლის მოსახლეობა ფულის ანდა ნატურის სახით გასამრჯელოსაც აძლევდა, მაგალითად, ქერს, დიკას და მისთანებს. წარსულში წელიწადში ერთი ცხვრის მოვლა „ერთი კოლოფი“ ქერი, ე. ი. ათი კილოგრამი ქერი ჯდებოდა. მას არ შეეძლო ცხვარი თავისი ნებასურვილით დაეკლა და ეჭამა, მაგრამ სასიკვდილოდ გამზადებული – „წაქცეული ცხვრის“ დაკვლის უფლება კი ჰქონდა. ტაოს იაილებზე ერთი მეცხვარე ფულადი ანაზღაურებით დაახლოებით სამოც კომლს – „ხანეს“ ემსახურებოდა. კლარჯეთში ჩობანი მოზარდიც შეიძლებოდა ყოფილიყო, ბუნებრივია, თუ მას ამის გამოცდილება გააჩნდა. ტრადიციულად ჩობანი დაქირავებული – *ღაჭიხური* იყო. კლარჯეთში ჩობნები თხასა და ცხვარს უვლიდნენ, ძროხებსა და ხარებს კი უმთავრესად არტაანიის – „არდაჰანი“ს მხარეს „სარიჩაიზე“ მიერეკებოდნენ. ჩობანს – მწყემსს ამბარებლები ფულს უხდიდნენ. საძოვრებზე პირუტყვს ისინი დაახლოებით სამი-ოთხი თვე აბინავებდნენ.

ტაო-კლარჯეთში ჩობანს გვერდით დამხმარე, ე. წ. *ჩანჩადაკი* მუდმივად ჰყავდა. იგი მეცხვარეს არამარტო ცხვრებზე თვალყურის დევნაში ეხმარებოდა, არამედ საჭმელსა და წყალსაც უზიდავდა. გასამრჯელოდ მას ათ კილოგრამ ქერს სწორედ ამაში უხდიდნენ. თუ ცხვრებს აყვანილი მეცხვარე – ჩობანი უვლიდა, ძროხებსა და ხარებზე პასუხისმგებელი, ხშირად, თავად მათი პატრონი იყო, ე. ი. იაილებზე მსხვილფეხა საქონელს სახლეულში გამოყოფილი წვერი მეთვალყურეობდა. მწყემსი – მეცხვარე მისი საქმიანობის შესაბამისად იყო ჩაცმული და აღჭურვილი, ჰქონდა გუდა – *ტავაჩხული*, რომელიც ჩვეულებრივი სამგზავრო გუდისაგან განსხვავდებოდა. მეცხვარე ცხვრის ფარას ყოველდღიურად თვალყურს ადევნებდა, თუმცა იგი ამ საქმიანობით ყოველთვის მარტო არ იყო დაკავებული. თუ ცხვრის ფარა რიცხოვნობივად დიდი იყო, მაშინ ფარას რამდენიმე მეცხვარე უნდა ჰყოლოდა და ისინი ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ. მეცხვარე მუდამ ფხიზლად უნდა ყოფილიყო, რადგან ცხვრის მოვლა საკმაოდ რთულ და შრომატევად საქმეს წარმოადგენდა. მეცხვარეები იაილებში პატარა ზომის სადგომებში ცხოვრობდნენ, რომელთაც ხუდა ეწოდებოდა. ხუხუდა უფრო დიდი ზომის სადგომი იყო, ხუდა კი – მეცხვარის იმდენად პატარა გადახურული ფარდული იყო, რომ მასში ერთი ადამიანი თუ გაიმართებოდა, თუმცა იქ ტახტი მაინც იყო მოთავსებული, რომელსაც მატყლით სავსე საგები ეფარა. მეცხვარე ტახტს „იეთალს“ გადააგებდა. ქსოვილის შიგნით მატყლი იყო ჩაწყობილი. ამ ტიპის სადგომები ყავრით იხურებოდა. ზოგან, იაილებზე ხულას გარდა პატარა სადგომი – ფაცხა იყო გამართული, რათა დაღლილ მწყემსს ცხვრებისათვის იქედან ეთვალთვალა და ღამეც იქ გაეთია. ფაცხა მეცხვარისათვის უამინდობის დროსაც საიმედო თავშესაფარი იყო. წლის თვეებს მეცხვარისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, განსაკუთრებით მაისს, ივნისს, ივლისს, აგვისტოსა და ოქტომბერს („თველს“), რადგან ამ თვეებში მეცხვარე მესაქონლეობასთან დაკავშირებული შრომის ორგანიზაციით, ანდა იაილებზე ცხვრების გადარეკვით იყო დაკავებული. მათი თქმით, მეცხვარეები „ცხვარს ქარჩილზე წაიყვანდნენ და თველზე ჩამოიყვანდნენ“. მეცხვარის საიმედო მეგობარი მთაში ძაღლი იყო, განსაკუთრებით, *ღანღარი ძაღლი*. იგი ზომით დიდი იყო და, როგორც ტაოელი მეცხვარეები იტყოდნენ – „ცხვარ-პირუტყვებს კარგად უმზერდა“. ძაღლი თხა-ცხვარს არამარტო საძოვრებზე, არამედ მათ სადგომებშიც დარაჯობდა.

ტაო-კლარჯეთში წვრილფეხა საქონელი – თხა და ცხვარი სპეციალურად მათთვის შემოღობილი ღია ცის ქვეშ მდებარე სადგომში – „ალილში“ ბინადრობდა. ტაოსა და კლარჯეთში ალირი ერქვა კარ-მიდამოში მდებარე ცხვრისა და თხის სადგომსაც, მაგრამ, მაგალითად კლარჯეთში, თუ იგი მხოლოდ ცხვრებისათვის იყო განკუთვნილი, მაშინ მას *კუზიხანა* ეწოდებოდა. სხვადასხვა ტიპის ლექსიკონებში მას ბოსელს, ბაგას, თავლას უწოდებენ, თუმცა რქოსანი პირუტყვის სადგომის გარდა მას ცხენების სადგომადაც მიიჩნევდნენ. ამდენად, კლარჯეთში სამესაქონლეო კულტურასთან დაკავშირებული ნაგებობებიდან ახორის გვერდით ყურადღებას ალირი იმსახურებს, რომელიც თხისა და ცხვრის შემოკავებული სადგომი იყო და როგორც ბარში, ძირითადი საცხოვრებლის ფარგლებში, ისე მთაში – იაილებზეც იყო გამართული. ასე რომ, თუ აქ მსხვილფეხა საქონლის ბოსელს *ახოჩი* ერქვა, თხისა და ცხვრის სადგომს *ალირი* ეწოდებოდა, სადაც ძირითადად ცხვრები იყო დამწყვდეული. სადაც

საქონელი წვებოდა, იქ მწყემსები მუდმივად ცეცხლს ანთებდნენ. ღამით ცეცხლი აუცილებლად უნდა დანთებულიყო და იგი შესაძლოა აღილთან ახლოს ყოფილიყო. ზოგან, მაგალითად, ტაოში, საყოფო – ცხვრების სადგომი დახურულ ბოსელში გადატიხრულ ტერიტორიაზე იყო მოქცეული, რომელსაც *ქომი* (*გომი*) ეწოდებოდა, სადაც ხშირად ფუტი დგებოდა და ნეხვიც იყრიდა თავს. იგი პერიოდულად იწმინდებოდა – „წყალში ერეოდა“. არა მარტო საძოვრებზე, არამედ ყველგან, სადაც მწყემსთა სადგომები იყო, წვრილფეხა საქონლისათვის ალირი ანდა *ქომი* მეცხვარეთა თავშესაფრის მახლობლად ანდა თავშესაფარზე მიდგმით ცალკე იყო შემოღობილი. ეს იყო ტაოს მეზობელ კუთხეებში კარგად ცნობილი „ბერა'სა“ და „ქართა'ს“ მსგავსი ცხვრისა და თხისათვის ღია, გადახურავი, მაგრამ შემოღობილი სადგომები, ე. ი. ალირი (ალირა) იგივე დანიშნულებისა იყო, როგორიც ქოროხის აუზის სხვა ქართულ მოსახლეობაში *ქახთა* და *ბეხა* იყო (მგელაძე 2013). ტაოელ მესაქონლეთა აზრით, ალილში თხა-ცხვარი ერთად იმიტომ უნდა იყოს გამომწყვდეული, რომ „თხა ცხვარს წინ სწევდეს. თხა წინ წავა, ცხვრები იმას შეხედვენ და წინ წევლენ“. თუ ეს მართლაც ასეა, მაშინ აგარა – წარმომავლობითი მნიშვნელობით მესაქონლეთა საზაფხულო სადგომი, ისეთივე დატვირთვისა უნდა ყოფილიყო, როგორებიც იყო *ქახთა* (*კახტა*), საიდანაც წარმომდგარი ჩანს *ქახთი*, *ქახთვერი* და *ბეხა*, რაც საფუძვლად უნდა დაედებოდა ძველი საქართველოსა და ქართველების ისეთ სახელწოდებებს, როგორებიც იყო *იბეხია* და *იბეხი*. ქართლა (*კარტლა*) და ბერა საქართველოში, მათ შორის, მტკვრის, რიონისა და ქოროხის აუზების ქართველურ მოსახლეობაში წვრილფეხა საქონლის ღია სადგომი იყო. იგი გეოგრაფიულ სახელებშიცაა წარმოდგენილი, მაგალითად, კლარჯეთში დასტურდება სოფელი კარტლა (მგელაძე 2013); (კლარჯეთი 2016: 278-279, 282-283); (ტაო 2020: 289-290).

ტაო-კლარჯეთში ალირი განსაკუთრებულად იდგმებოდა. კლარჯეთში ეს იყო *კაღიბი*, სადაც მთხრობელთა განმარტებით „ქეჩე დადგმენ“, უფრო ზუსტად, ადრე, *ქეჩე* იდგმებოდა. ზოგადად *ქეჩე* იყო დაბეგვილი მატყლი, რომლითაც მწყემსების ქოხი იხურებოდა. კლარჯეთში „ქეჩე'თი“, დაბეგვილი მატყლით გადახურულ ქოხში, რომელიც თხილის ტოტებით იყო მოწნული, მწყემსი დაახლოებით ხუთი-ექვსი დღე ჩერდებოდა, ეს იმ დროს თუ ადგილი, ე. წ. *იეხი* პატარა – *პაწია* იყო, ხოლო შემდეგ სხვა ადგილას გადადიოდა. ამდენად, საძოვრებზე პირუტყვის მონანილეობა ტერიტორიულად მცოცავ ხასიათს ატარებდა. სხვა ადგილზე გადასვლისას მწყემსები ქოხს ქეჩს გადახდიდნენ, რადგან იგი ახალ გარემოში გამოეყენებინათ. ისე, მსგავსი შრომატევადი სამუშაოები, ზოგჯერ, ბიძაშვილთა წრეში ერთობლივი ძალისხმევითაც ხორციელდებოდა – „სახლიც ძოვებისათვის მიდიოდა. იერი უნდა გასუქებულიყო, საქონელი რომ დაწოლილიყო. თუ აძოვებდნენ იერსიბის ფარა უნდა მიცემოდა“ (კლარჯეთი 2016: 336-337, 360). ჩვეულებრივ *კაღიბი* თხილიდან – „იაბანი'დან“, თხილის „ფილისები'დან“ კეთდებოდა – თხილის ტოტებით „მეინრეხებოდა“ ანუ იწვნებოდა, მაგრამ მაინც კლარჯები ამბობენ, რომ მათი წინაპრები მთებში მოწნულ სახლებს ნაკლებად აკეთებდნენ. მათი აზრით, ასეთი სადგომები უფრო არტაანის – „არდაგანი'ს“ მხარეში იყო გავრცელებული. ისე ასეთი სახლები მოსახლების მესხიერებაში კვლავ „ფაცხის“ სახელითაა შემონახული, მაგრამ რეალურად საზაფხულო საძოვრებზე ფაცხა უკვე ხის ტოტებისაგან ნაქსოვი ქოხი კი აღარაა, არამედ ფიცრულად ნაგებ პატარა ზომის, დაახლოებით 20 კვადრატული მეტრი ფართის ნაგებობას წარმოადგენს. იგი მომრგვალებური ფორმით ქეჩით იყო გადახურული. „ქეჩე'თი“, რომელიც დაბეგვილი მატყლი იყო, სამეურნეო ნაგებობები იხურებოდა, მაგრამ უფრო ადრე, ცხოველთა მოშინაურების შემდეგ, კაცობრიობის ისტორიის გარიჟრაჟზე კი ადამიანის საცხოვრებლებსაც წარმოადგენდა. კლარჯეთში „ქეჩე'თი“ ნაგებობის გადახურვა ბოლო ხანებში პირუტყვთა საძოვრებზე იყო შემონახული. სწორედ ასეთ ქოხებზე იყო მიბმული „ალილები“, თხებისა და ცხვრების შემოღობილი სამყოფები.

პატარა ზომის სახლები, რომლებსაც ფაცხა ერქვა, ტაოშიც იყო ცნობილი. ტაოში, იაილების მიმართულებით ადრე ასეთ ფაცხებს ანდა სოფლების მოპირდაპირე მხარეს მინდვრებსა ქალებში ღია გადახურულ ფარდულებსაც, რომლებიც ადამიანთა დროებით თავშესაფრად და წვრილფეხა საქონლის სადგომად – „ალილადაც“ გამოიყენებოდა, ხშირად შეხვდებოდა, საიდანაც ადამიანები როგორც სამეურნეო ნაკვეთებს, ისე პირუტყვსაც ადევნებდნენ თვალს. ეხლა ასეთი ფაცხები თუ

ღია თავშესაფრები უფუნქციოა ანდა იაილებზე ისინი თითქმის აღარ დგას, რადგან საზაფხულო საძოვრებს თავდაპირველი მნიშვნელობა თითქმის დაკარგული აქვთ. დასახლებებში ზამთარ-ზაფხულ ცხოვრების მონაცვლეობით ციკლს მრავალი ფაქტორი განაპირობებდა. მაგალითად, მიაჩნდათ, რომ საზაფხულო სოფლებში მათ ზამთარში საქმე აღარ ჰქონდათ. ზაფხულში ასეთ ზონებში კი ბინადარნი პირუტყვს უვლიდნენ, სამინათმოქმედო საქმესაც უძღვებოდნენ და ბაღჩა-ბოსტნებსაც მეთვალყურეობდნენ.

ტაო-კლარჯეთში ცხვარი მაისის დამდეგს იპარსებოდა, რასაც, მაგალითად, კლარჯეთში ცხვრის გაკნაჭვა ერქვა. ცხვარი რკინის მაკრატლით იკრიჭებოდა. გარდა ცხვრის მატყლის მოპოვებისა და ფეიქრობისათვის საჭირო ნედლეული მასალის დამუშავებისა, აუცილებელი იყო პირუტყვის საკვებზეც ზრუნვა და საზამთროდ თადარიგის დაკავება, შესაბამისად, უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო ბარში საქონლისათვის აუცილებელი საკვების – თივის დამზადებისათვის საჭირო ადგილების გამოძებნა. ტაო-კლარჯეთში ცხვრების საკვებიც ტიპური იყო. წვრილფეხას თივას, ნეკერს, ქერს, „იელალს“ აჭმევდნენ. ტაოს ზოგიერთ ხეობაში დიდმარცვლიანი ქერი მოჰყავდათ. ქერის ფქვილისაგან შემზადებული საჭმელი საქონლისათვის შედარებით ყუათიანი იყო. ჩვეულებრივ, სათიბები იაილასა და კარ-მიდამოს შორის იყო მოქცეული, მაგრამ ასევე სათიბთა ძირითადი ნაწილი სოფლის ფარგლებში იყო წარმოდგენილი, საცხოვრებელიდან დაახლოებით ორი კილომეტრის დაცილებით. საქონლისათვის *მოდის*, რომელსაც ასევე *მოსაჭეხი მოდი*, იგივე *ჩაიდული* ეწოდებოდა, ყანის ნაპირებში, ე. წ. *ნაპიხ-პიხებში* ითიბებოდა (კლარჯეთი 2016: 360). ისე, ამა თუ იმ სოფელს სათიბი ცალკეც ჰქონდა მოწყობილი. მაგალითად, კლარჯეთში ქვემო ქლასქურელთა სახლეულის სათიბი „ჩაილული ღელე“ში მდებარეობდა. ამდენად, ქლასქურის ხევის – თემის სოფელ ქვემო ქლასქურის ოჯახებს სათიბი ტერიტორიები დაყოფილი, ცალ-ცალკე ჰქონდათ. ეს იმას ნიშნავდა, რომ დასახლებისათვის სათიბი საერთო – სათემო იყო, ხოლო შემდეგ კომლებს შორის დაყოფილ-დანაწილებული. აქვე შეიძლება ითქვას, რომ სათიბების გვერდით ტყეები, სახნავ-სათესი მიწები, ისე როგორც იაილები, სოფლის დასახლებულ უბნებს – „მაალებს“ შორის იყო გადანაწილებული, ხოლო შემდეგ გვარებსა და მეკომურეებზე დაყოფილი. საერთო მიწაზე სახნავ-სათესი მიწებისა და სათიბების გარკვეული ნაწილი სახლეულების კუთვნილება იყო, ხოლო ტყეები სოფლის უბნებსა და გვარებს ეკუთვნოდათ, შესაბამისად, მათში მცხოვრებ ოჯახებს.

იმ ადგილებს, სადაც საქონელს – ძროხებს აბალახებდნენ „მერა“ს ეძახდნენ. მთხრობელთა აზრით, *მეხა* იმ ადგილს – მიწას ნიშნავდა, სადაც პირუტყვი ბალახობდა. საერთოდ, ჭოროხის აუზის მოსახლეობაში ხშირად გვხვდებოდა ტოპონიმი *მეხე*, რომელიც, ძირითადად, მდინარისპირა დაბლობ ადგილს აღნიშნავდა. სხვათა შორის, კლარჯეთში – მარადიდშიც იმ ადგილებს, სადაც ძროხებს აძოვებდნენ, „მერე“ს ეძახდნენ. ამასთან, მარადიდელებში არსებობდა დასახლების სახელწოდებების ახსნის ვერსიები. მათი აზრით, *მაჩაიდი* ეს „დიდი მერა“ – პირუტყვის დიდი საბალახო ადგილი იყო. ბუნებრივია, ეს ადგილის სახელწოდების ახსნის ხალხურ გაგებას წარმოადგენს, მაგრამ კონტექსტში ესეც ძალიან საინტერესოა. მიუხედავად იმისა, რომ ტაო-კლარჯეთის ტერიტორიული სივრცის გარკვეული ნაწილი საძოვართათვის უვარგისი კლდოვანი ქანითა და ხრიოკი ადგილებით ხასიათდებოდა, მაინც ვერტიკალურ განზომილებაში ამა თუ იმ ადგილას განლაგებული იყო საქონლის კვებისათვის განკუთვნილი ნოყიერი მდელოები, რომელთა გამოყენება მეურნეობის ოპტიმალურ ორგანიზაციაზე იყო დაფუძნებული. ჩვეულებრივ საძოვრები საერთო-სათემო საკუთრებას წარმოადგენდა და მისი ცალკეული მონაკვეთი თემში გაერთიანებულ სოფლებზე იყო გადანაწილებული. სოფლის საძოვრებით დასახლებაში გაერთიანებული გენეალოგიური ჯგუფები – „სულალეები“ თანაბრად სარგებლობდნენ. ასე იყო ტაოშიც – ხევას თემშიც, სადაც, მაგალითად, საკუთრივ ხევას, რომელიც თემის ზოგადი სახელწოდება და ცალკე აღებული დასახლების სახელიც იყო, საძოვრები ცალკე ჰქონდა, ხოლო ბასლეკარსა და სხვა მონათესავე დასახლებებს – ცალკე, ე. ი. ამ პრინციპით საერთო-სათემო საძოვრები ხევას შემადგენელ იმ დასახლებულ პუნქტებზე ნაწილდებოდა, რომლებიც ადრე მის უბნებად – „მეჰელე“ებად ითვლებოდნენ, რომელთაგან ზოგი, დროთა განმავლობაში, სოფლადაც კი განვითარდა.

ტაო-კლარჯეთში საზამთროდ თივის მომარაგებაზე ზრუნვა გაზაფხულიდანვე იწყებოდა, ტაო-კლარჯელი მესაქონლეები სათიბების – ქალების მოვლა-პატრონობას დიდ ყურადღებას აქცევდნენ. ბალახის პირველი გათიბვა საქონლის ძირითადი საკვების დამზადების მიზნით წარმოებდა, მაგრამ როცა ქალაში ანდა თიბვისათვის შერჩეულ ნაკვეთებზე ბალახი წამოიზრდებოდა, იგი კვლავ უნდა მოცელილიყო, რასაც *მეხედი* ერქვა. ამ ბალახს ძირითადად მენველ ძროხებს – „მენველე ფურებს“ აჭმევდნენ. მოთიბული და გამშრალი ბალახით ძროხას დღის განმავლობაში ბოსელში სამჯერ ანაყრებდნენ: დილით თივით კვებავდნენ, შუადღისას და საღამოთი – „საღამოსპირს ნარცხი უდულებდნენ“, ცოტაოდენ თივასაც უყრიდნენ, ქერისაგან დამზადებულ ცომსაც აჭმევდნენ, ზამთარში ნეკერსაც აძლევდნენ, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ოჯახს თივა მოაკლდებოდა, თუმცა ზაფხულში ნეკერის საქონლისათვის მიცემას ერიდებოდნენ. აუცილებელი ყოფილა მარილის გამოყენებაც. მარილს ნარცხში ურევდნენ და საქონელს ისე აწვდიდნენ, რადგან „მარილის პირდაპირ ალოკვა მისთვის არ შეიძლებოდა – „ფურს გახრაკავდა“. ზამთარში ამ ტიპის საკვები საქონელს ასუქებდა – „აჭეჭიანებდა“.

ტაო-კლარჯეთის მესაქონლეთა ძირითადი ამოცანა არამარტო საქონლის მოვლა-პატრონობა იყო, არამედ საქონლისაგან მიღებული რძის პროდუქციის მიღება, დამუშავება და დამზადება. საქონლისაგან მიღებული უმთავრესი ნაწარმი ყველი იყო. რადგან ტაოელები და კლარჯები მემინდვრეობასა და მიწათმოქმედებასთან ერთად მესაქონლეობასაც მისდევდნენ შესაბამისად, რძის პროდუქციის მიღებასა და მომზადებაშიც დაოსტატებული იყვნენ. სხვა მეზობელი და მონათესავე თანატომელების მსგავსად ისინი ყველის ამოღებისა და ამისათვის საჭირო განსაზღვრული კონსტრუქციის მოწყობილობებს ძველთაგანვე იცნობდნენ. მათგან მნიშვნელოვანი საოჯახო-საყოფაცხოვრებო ინვენტარი იყო ყველის საწუხად, იგივე ყველის ხანიჩი, რომელიც დიასახლისების მიერ, როგორც თავად ხელსაწყოს ხალხური სახელწოდებაც მიანიშნებს, ყველის დასაწურად გამოიყენებოდა. როცა დიასახლისი „ხანიჩი“თ ქურჭლიდან ყველს ამოიღებდა, შემდეგ ამგვარი ხის მოწყობილობით ყველს დაწურავდა. მასში არა მარტო ყველი, არამედ ბეზიც იდებოდა და შემდეგ მისგან კოთხოსა თუ კასრში იწურებოდა. როგორც ხანიჩი, ისე ყველის საწუხი კაკლის ხისაგან მზადდებოდა. ყურადღებას იქცევს ყველის მოსარეკი ქურჭელი, ე. წ. ვახია. ვარიაში, როგორც ტაოელი მეურნეები გვიამბობდნენ – „ერბოს იჯებოდნენ“. ვარია ვერტიკალურად – „ზომოდან ეკიდა“ და ანა – დედა ანდა დიდედა არწევდა და ერბოს აკეთებდა. ჯერ-ჯერობით კლარჯეთის იმ ხევებსა და სოფლებში, სადაც საველე-ეთნოგრაფიული დაკვირვება მიმდინარეობდა, სარძეო მეურნეობისათვის ტერმინი გვაჩქა ვერ დავადგინეთ. თავად რესპონდენტი ქალები ასე აღგვინერნენ რძისგან ყველისა თუ სხვა პროდუქტის დამზადების ტექნოლოგიებს:

მაქინამდე გათბობისათვის დაასხმევდნენ რძეს. იგი ზეიდან ქერეჭს – იალს მეიგდებდა, გუდუწურებდნენ, კაიმალს მორევდნენ, რძეს კი იხმარდნენ, კაიმალს გამოიღებდნენ, ერთ ყაფში მოყრიდნენ და სადღობელით ტალახისაგან გაკეთებულ დერგში მორეკდნენ (კლარჯეთი 2016: 360).

ჩვეულებრივ, სადღობელი და საჩეკელი თანაბარი მნიშვნელობის ტერმინები იყო. რძის პროდუქტები, მაგალითად, იალი ხის კასრში ინახებოდა. კასხი საკმაოდ დიდი და მოგრძო იყო, რძის ჩასასხმელად კი – თასი იყო გამოყენებული.

ტაო-კლარჯეთიდან, მაგალითად, ტაოში გამორჩეული იყო ყველი ერბოს გარეშე, რომელსაც სადღველი ყველი ეწოდებოდა. „სადღველი“ს შესატყვისად ტაოში ტერმინი „მინჯია“ც გვხვდება. სადღველი ისეთი ყველი იყო „შრათი რომ დარჩებოდა და ყველი შეიქნებოდა“. სადღველის გვერდით რძის პროდუქციის აღმნიშვნელად ტაოში ასევე დამონმებულია სიტყვები ნაწვედი, მაწონი, ეხბო, მაგალითად, *ქენჭი ეხბო* – ზეთიანი, ცხიმიანი, იალისანი ერბო. კლარჯეთში კი – „ყველი“ს, „ლორი“სა თუ „კურუფეინირი“ს (//„ყურუფეინირი“ს), საუზმისათვის „მინჯი“ს – განურული მანონის, „იალი“ს – კარაქის გარდა „დო“საც აწარმოებდნენ, რომელიც, რძისგან „იალი“ს – კარაქის მიღების შედეგად დარჩენილი პროდუქტი იყო, ძალიან მცირე რაოდენობის ცხიმს შეიცავდა, სამაგიეროდ იგი მინერალებით მდიდარი იყო. რძის პროდუქტების ნაწარმიდან კლარჯი მესაქონლეები „ერბო“ს დამზადების ტექნოლოგიასაც სანიმუშოდ ფლობდნენ, რომელსაც ქოროხის სხვა ხეობებში,

მაგალითად, აჭარის მთიანეთში „იალს“ ეძახდნენ. რძეს „მოყრიდნენ“ – „მორეკავდნენ“ და „აირანს“, ე. წ. „დო“ს“ ამზადებდნენ. მთხრობელებს მიაჩნიათ, რომ ამ ნაწარმის თურქული სახელწოდება „აირანი“ა“, ხოლო ქართული – *დო*. როცა პატარა ბავშვები – „ლარჭები“ მახვილგონივრულად არ იცეოდნენ, უფროსები ეტყოდნენ – „შე დო-ყლაპიო“.

ტაო-კლარჯეთის მესაქონლეები საუკეთესო ყველს ამზადებდნენ. ქლასქურისა და მაჭახლის მხარეს ცნობილი იყო ე. წ. *დოხი ყვედი*, *ჩოქედედი*, რომელსაც „მაჭახლურაჲც“ ერქვა. ეს იყო ე. წ. „გატენილი ყველი“. ჩვეულებრივ, ყველს ამჟავებდნენ და წნავდნენ. ასეთი ყველი „ჩლეჩილს“ გავდა. კლარჯებში ამჟავებულ ყველს *ძმუხი* ერქვა, ხოლო აჭარის მთიანეთში ასეთ ამჟავებას *წუწუქაჲ* ეწოდებოდა. რძის შრათი დიასახლისებისათვის დიდი ხნის განმავლობაში უცნობი იყო. როდესაც რძეს ვადულებთ, ანდა ვამჟავებთ შეგვიძლია ზედაპირზე მწვანე სითხე დავინახოთ. ეს არის შრათი. რძის შრათის სასარგებლო თვისებები უფრო მეტია, ვიდრე რძის სხვა პროდუქტების. რძის შრათის 94% წყალია, ხოლო დანარჩენი მცირე რაოდენობით ცილა, ლაქტოზა, რძის ცხიმი და რძის შაქარია. ყველამ ვიცით, რომ ლაქტოზა ორგანიზმში ქმნის კოლენჰიდრატებს, რომლებიც ცხიმის დაწვაში დიდ როლს ასრულებს.

ბარში ანდა მთაში – საბაფხულო საძოვრებზე, როცა ძროხები მოიწველობოდნენ, დიასახლისები – „მეშორდეები“ სპეციალურ დანადგარში, რომელსაც „მაქინა“ს“ ეძახდნენ, რძის სითხეს გაატარებდნენ, შემდეგ ერთ-ორ საათს დაელოდებოდნენ და ბოლოს „რძეს ურევდნენ და გამოურევდნენ, გუდუნურავდნენ და გადაწურავდნენ. ასე ლამაზად გააკეთებდნენ ყველს“. რძე „დემირი“ს – რკინის ტარით ტრიალებდა. „მაქინა“ს“ ამ ნაწილში *ჩიფთი ბოხი* ჰქონდა დატანილი: ერთიდან ყაიმალი მოდიოდა, მეორედან – რძე გადმოდიოდა. ამგვარად დამზადებულ ყველს *ხაჭო ყვედი* ერქვა. როგორც ინფორმატორები მოგვითხრობდნენ ნაწარმს „დაჩლიჩავ, დაჭრავ – ხაჭო ყველი გამოვა“, თუმცა „ჩლელი ყველი“ს“ დამზადებას განსხვავებული პროცედურაც ახლდა. „ჩლელი“ს დამზადებისას *შხატი* მოდუღებოდა. *ჩღეჩიდი* დაწნული ყველი იყო. იგი დამზადების შემდეგ მარილწყალში იდებოდა, ხოლო შემდეგ შრებოდა. „მეშორდე“ები რძიდან არა მარტო ყველს, არამედ კარაქს, „მინჯი“სა თუ „სუზმე“ს – მანონს, გაწურულ მანონსაც აკეთებდნენ. კლარჯებში, ნიგალის ხეობაში – ცნობილი იყო „დაფშენილი ყველი“ს“ დამზადების კულტურაც. ასეთ ყველს მომხარებლების თანახმად – „მოვხრაკევდით და მერე შევჭამდით. ისე დამზადებისას ძე წახდებოდა და დაფშენილი ყველი ამევდოდა“ (კლარჯეთი 2016: 317). კლარჯებმა „ყურუთი“ს“ დამზადებაც იცოდნენ, რომელსაც „ჭიჭიკვერი“ც ერქვა. მთხრობელთა ახსნა-განმარტებით „შრატ მოვადუღავთ, ყურუთ გავაკეთავთ“, რის შედეგადაც გამოვიდოდა *ჭიჭიკვეხი*. *ყუხუთი* ჭოროხის სხვა კუთხის მოსახლეობის სამესაქონლეო სამზარეულოსათვის, მაგალითად, მაღალმთიანი აჭარის მოსახლეობაშიც კარგადაა ცნობილი, საინტერესოა მისი დამზადების ტექნოლოგიები.

მსოფლიოს ძველ კულტურებში მეურნეობის ტრადიციულ ფორმათა შორის მესაქონლეობას განსაკუთრებული ადგილი ეკავა. ასე იყო ტაო-კლარჯეთშიც. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ კავკასიისა და ანატოლიის ხალხებში მესაქონლეობა და მიწათმოქმედება მეურნეობის ძირითადი დარგები იყო, შესაბამისად, ორივემ უაღრესად დიდი როლი შეასრულა ამ უზარმაზარი ეთნოკულტურული სივრცის საზოგადოებრივ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში. ბუნებრივ პირობებთან და გეოგრაფიულ გარემოსთან შესატყვისობაში ჭოროხის აუზის, როგორც ერთიანი კულტურული გარემოს დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები მკაფიოდ აისახება დასახლების ფორმებში დალექილ სოციალურ ცხოვრებასა და მატერიალურ კულტურაში, განსაკუთრებით სამეურნეო ყოფაში. ამ დიდ გეოგრაფიულ და ისტორიულ სივრცეში კულტურის მეტ-ნაკლები ერთგვაროვნება და კულტურის ელემენტთა მსგავსება ჭოროხის აუზის მხარეების – ტაოს, კლარჯეთის, შავშეთისა და აჭარის საერთო ისტორიულმა და პოლიტიკურმა პროცესებმა, საერთო ფესვებმა – წარმომავლობამ და საერთო ისტორიულმა ბედ-იღბალმა განსაზღვრა. ტაო-კლარჯეთში დადასტურებული ტრადიციული მატერიალური კულტურის ელემენტთა დიდი ნაწილი, რომელიც ჭოროხის აუზის ამა თუ იმ კუთხის ქართულ მოსახლეობაში თითქმის მსგავსი სახით გვხვდება, მრავლისმეტყველი დასკვნების გაკეთების საფუძველი შეიძლება გახდეს და კიდევ ერთხელ დაგვიდასტუროს ჭოროხის აუზის

ერთიან კულტურულ-ისტორიული სივრცეში ქართული მოსახლეობის ძველთაგანვე ბინადრობის ფაქტი, იმ სივრცეში ბინადრობის ფაქტი, სადაც სხვადასხვა ისტორიულ-პოლიტიკურ გარემოსა და მსგავს ბუნებრივ პირობებში საუკუნეების მანძილზე ლოკალური – სახეობო თავისებურებებით ღირებულებათა საერთო, ზოგადქართული კულტურული მემკვიდრეობა ჩამოყალიბდა.

მნიშვნეობი

- ¹ „ბაგა“ს, რომელსაც სალექსიკონო გამოცემებში ახორის შესატყვისად მიაჩნიათ, კლარჯეთში კონკრეტული მნიშვნელობა ჰქონდა და ახორში იმ ადგილს აღნიშნავდა, სადაც პირუტყვის მისამბმელი ანდა შემოტიხრული სადგომი იყო (კლარჯეთი 2016: 314, 318, 325, 336); (ტაო 2020: 297, 324). ბაგაში პირუტყვი იკვებებოდა. ასეთივე შინაარსით უნდა გავიაზროთ ძველქართულ ორიგინალურ თუნათარგმნ ლიტერატურაში მოხსენიებული სიტყვა ბაგა: „პირუტყვთა საზრდელთა დასადებელი ადგილი“ (1, 3 - ესაია), ისე როგორც „ბაგა ეწოდების პირუტყვთ საჭმელთ ჩასაყრელს, სარკმელთა ნადები იყოს თუ ძველთაგანი“, თუმცა ბაგას სხვა მნიშვნელობებიც ჰქონდა: „ბაგა ეწოდების სახლთა შინა მოდაბლო სარკმელთა, რაგინდ-რათა შესადებელთა“ („ბაგა ეწოდების სახლთა შინა მოდაბლოდ სარკმელსა რაგინდრადს შესადებლად“) თუ „ბაგა ითქმის ახალი ვენაჟი“ („ბაგა ეწოდების ახალს ნაშენს ვენაჟსა“) ... (იორდანაშვილი 1949).
- ² გავი მაგარი ჯიშის შედგენილობის ქვა, კაჟი, რომლის კვსზე ჩამორტყმის შემდეგ აბედი აინთება. ტალ-კვსის შეთანწყობა აისახა ხალხური მეტყველების ხატოვან თქმაში – ერთიანობის, შეთანხმებულობის მნიშვნელობით (ქართული მატერიალური 2011: 403).

დამოწმებანი

- გუმანიძე 2014:** მთხრობელი: შაბან გუმანიძე, 4 ივლისი (აგვისტო), ქლასქურის ხევი, სოფელი ზემო ქლასქური, მაალე წკირმუნეთი, კლარჯეთი, თურქეთის რესპუბლიკა, 2014. – ნ. მგელაძე. საველე-კომპლექსური ექსპედიციის დღიურები, ნიგალის ხეობა, კლარჯეთი, თურქეთის რესპუბლიკა, 2014: ბსუ-ს ქართველოლოგიის კვლევის ცენტრის არქივი.
- თაბანი 2013:** მთხრობელი: ალთუნ თაბანი („ალთუნ ნენე“), მამისეული წარმომავლობით ჯაფერ შამლი: შამილოლი, 3 აგვისტო, კლარჯეთი, ნიგალის ხეობა, ქლასქურის ხევი, სოფელი ქვემო ქლასქური – წინწკალაშვილები, თურქეთის რესპუბლიკა, 2013. – ნ. მგელაძე. საველე-კომპლექსური ექსპედიციის დღიურები, კლარჯეთი, თურქეთის რესპუბლიკა, 2013: ბსუ-ს ქართველოლოგიის კვლევის ცენტრის არქივი.
- იორდანაშვილი 1949:** სიტყვის კონა, ს. იორდანაშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბილისი, სახელგამი.
- კვარაცხელია 2003:** ნ. კვარაცხელია. მესაქონლეობა დასავლეთ საქართველოში (სამეგრელოს ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით). – საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბილისი.
- კლარჯეთი 2016:** კოლექტიური მონოგრაფია, ავტორები: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე, მ. ჩოხარაძე, თ. შიოშვილი, შ. მამულაძე, რ. ხალვაში, ნ. მგელაძე, ზ. შაშიკაძე, ჯ. კარალიძე, თბილისი, სამშობლო.
- კობერიძე 2011:** მ. კობერიძე. ზემოაჭარულის დარგობრივი ლექსიკა, თბილისი.
- მგელაძე 1966:** ვლ. მგელაძე. მასალები ქართული ენის აჭარული დიალექტის ლექსიკონისათვის. ავტორის პირადი საოჯახო არქივი, ბათუმი.
- მგელაძე 1967:** ვლ. მგელაძე. შრომის ორგანიზაცია და მმართველობა აჭარელთა ოჯახში ძველად. აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები, თბილისი.
- მგელაძე 1973:** ვლ. მგელაძე. ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათუმი, საბჭოთა აჭარა.
- მგელაძე 2012:** ვლ. მგელაძე. მესაქონლეობა ზემო აჭარაში. *მუზეუმის მაცნე*, V, ბათუმი.
- მგელაძე 2013:** ნ. მგელაძე. კლარჯული კახტა'ს (/ქახტა'ს) მნიშვნელობისათვის. XXXIII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, გორი.
- მგელაძე 2018ა:** ნ. მგელაძე. ტერმინ „აგარის“ ძველქართული მნიშვნელობისათვის ტაოში. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია: „ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში III“, ბათუმი, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- მგელაძე 2018ბ:** ნ. მგელაძე. დასახლების ფორმათა თავისებურებანი ტაოში – პარხლის ხეობა. *კიებუდი*, XI, თბილისი, სამშობლო.
- ნიჟარაძე 1971:** შ. ნიჟარაძე. ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათუმი, საბჭოთა აჭარა.
- ტაო 2020:** ტაო, კოლექტიური მონოგრაფია, ავტორები: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე, მ. ჩოხარაძე, თ. შიოშვილი, რ. ხალვაში, ნ. მგელაძე, მ. ხალვაში, ჯ. ჩხვიმიანი, ჯ. კარალიძე, თბილისი, მერიდიანი.
- სარ'ი 2018:** მთხრობელი: სავამ სარ'ი (ხოლოლ'ი), სოფელი ბოსტანჯი, ჯამეს მაალე, ნ. მგელაძე. საველე-

-კომპლექსური ექსპედიციის დღიურები, 31 ივლისი, ტაო, თურქეთის რესპუბლიკა, 2018: ბსუ-ს ქართველოლოგიის კვლევის ცენტრის არქივი.

ფუტკარაძე 1993: შ. ფუტკარაძე. ჩვენებურების ქართული, წიგნი პირველი, ბათუმი.

ქართული ეთნოლოგიური 2009: ქართული ეთნოლოგიური ლექსიკონი (ავტორთა ჯგუფი), თბილისი.

ქართული მატერიალური 2011: ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი, პროექტის ავტორი და სამეცნიერო ხელმძღვანელი ელდარ ნადირაძე, ავტორ-შემდგენლები: გვანცა არჩვაძე, ლამარა ბედუკიძე, ციალა ბეზარაშვილი, მარინა ბოკუჩავა, გურამ გასიტაშვილი, ნელი გელაშვილი, თამარ გელაძე, ანზორ გოგიაშვილი, მაყვალა ზანდუკელი, ცისანა კაკაბაძე, გულიკო კვანტიძე, ლეილა მოლოდინი, ელდარ ნადირაძე, თებრო ნადირაძე, მამუკა ქაფიანიძე, მანან შილაკაძე, ხათუნა ცინცაძე, მანანა ხიზანიშვილი, ნანული ჭიქია, თბილისი, მერიდიანი.

ქართველი ხალხის 2018: ქართველი ხალხის ეთნოლოგიური ლექსიკონი – აჭარა, კოლექტიური მონოგრაფია, პროექტის ავტორი და სამეცნიერო ხელმძღვანელი ნუგზარ მგელაძე, ავტორები: ნუგზარ მგელაძე, თემურ ტუნაძე, ლია მელიქიშვილი, თამილა ცაგარეიშვილი, თამილა ლომთათიძე, ჯემალ ვარშალომიძე, ელდარ ნადირაძე, ნოდარ შოშიტაშვილი, ჯემალ მიქელაძე, მზია ჯღარკავა, ნანა სტამბოლიშვილი, ბათუმი, სამშობლო.

ქართველი ხალხის 2019: ქართველი ხალხის ეთნოლოგიური ლექსიკონი – აჭარა, კოლექტიური მონოგრაფია, პროექტის ავტორი და სამეცნიერო ხელმძღვანელი ნუგზარ მგელაძე, ავტორები: ნუგზარ მგელაძე, თემურ ტუნაძე, ლია მელიქიშვილი, თამილა ცაგარეიშვილი, თამილა ლომთათიძე, ჯემალ ვარშალომიძე, ელდარ ნადირაძე, ნოდარ შოშიტაშვილი, ჯემალ მიქელაძე, მზია ჯღარკავა, ნანა სტამბოლიშვილი, ზაურ ახვლედიანი, ლაშა ასლანიშვილი, მეორე შევსებული გამოცემა, ბათუმი, სამშობლო.

შამილაძე 1964: ვ. შამილაძე. მსხვილფეხა მესაქონლეობა ზემო აჭარაში. საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები (ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთა ნაშრომები), თბილისი, მეცნიერება.

შამილაძე 1968: ვ. შამილაძე. მთური მესაქონლეობის საკითხისათვის საქართველოში. მაცნე, ისტორიის სეხია, თბილისი, მეცნიერება.

შამილაძე 1969: ვ. შამილაძე. ალპური მესაქონლეობა საქართველოში, აჭარის მესაქონლეობის ეთნოგრაფიული შესწავლა, თბილისი, მეცნიერება.

შამილაძე 1979: В. М. Шамиладзе. Хозяйственно-культурные и социально-экономические проблемы скотоводства Грузии, Тбилиси, Мецниереба.

შამილაძე 1986: ვ. შამილაძე. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი (მასალები) მესაქონლეობა საქართველოში, თბილისი, მეცნიერება.

ჩიტაია 1947ა: გ. ჩიტაია. იმერეთის ექსპედიცია (ბაღდათის რაიონი). ენიშკის „მოამბე“, II, ტფილისი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

ჩიტაია 1947ბ: გ. ჩიტაია. ხევსურული სახლი „სენე“. ანაღები, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის „შრომები“, I, თბილისი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

ცაგარეიშვილი 1974: თ. ცაგარეიშვილი. მესაქონლეობის ძირითადი ფორმები ქვემო ქართლში (ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით). მაცნე, ისტორიის სეხია, №3, თბილისი, მეცნიერება.

ჭიჭინაძე 1913: ზ. ჭიჭინაძე. მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, ტფილისი.

FOR THE HISTORY OF AGRICULTURAL LIFE-STYLE IN TAO-KLARJETI: HERDING AND TRADITIONAL CULTURE OF HERDERS

Nugzar Mgeladze

Batumi Shota Rustaveli State University
nugzar.mgeladze@bsu.edu.ge

The traditional forms of historical Georgian provinces of Tao and Klarjeti located in the basin of Chorokhi river in Turkey, was being developed along with other Georgian traditional communities and was determined by geographical environment, along with other cultural traditional features, one can attest rather developed forms of cattle breeding in the early period of tribe life. Many basic elements of agriculture were preserved in an ethnographic environment thanks to the long-term maintenance of closed ravines, patriarchal lifestyle,

self-sufficient natural farming and traditional domestic industries. Early archeological artefacts in the territory of Caucasus and Asia Minor – Anatoly, as well as paleontological and osteological materials of domesticated animals, and other historic-ethnographic sources of the later period, directly indicate the highly developed level of cattle breeding here since ancient times.

While studying the economic culture of the people of Tao and Klarjeti, it should be paid attention to the traditional forms of farming, that represents the usage of food bank, breeding the animals in conditions of nomadic herding, especially cattle, dairy products and its methods of storing, folk treatment of cattle diseases and sanitary prohibitions, those details led to the variety of beliefs and ideas related to cattle breeding. Ethnology is interested in the division of animals according to the gender and age, studying the forms of labour organizations related to agriculture and cattle-breeding, the sociocultural and linguistic analysis of the terminology denoting dairy products, describing the agricultural and socio-economic problems of cattle breeding, in particular, trading of animals, selling and buying forms, especially, because of the relations between agricultural traditions, economic environment and trading system.